

September 1996

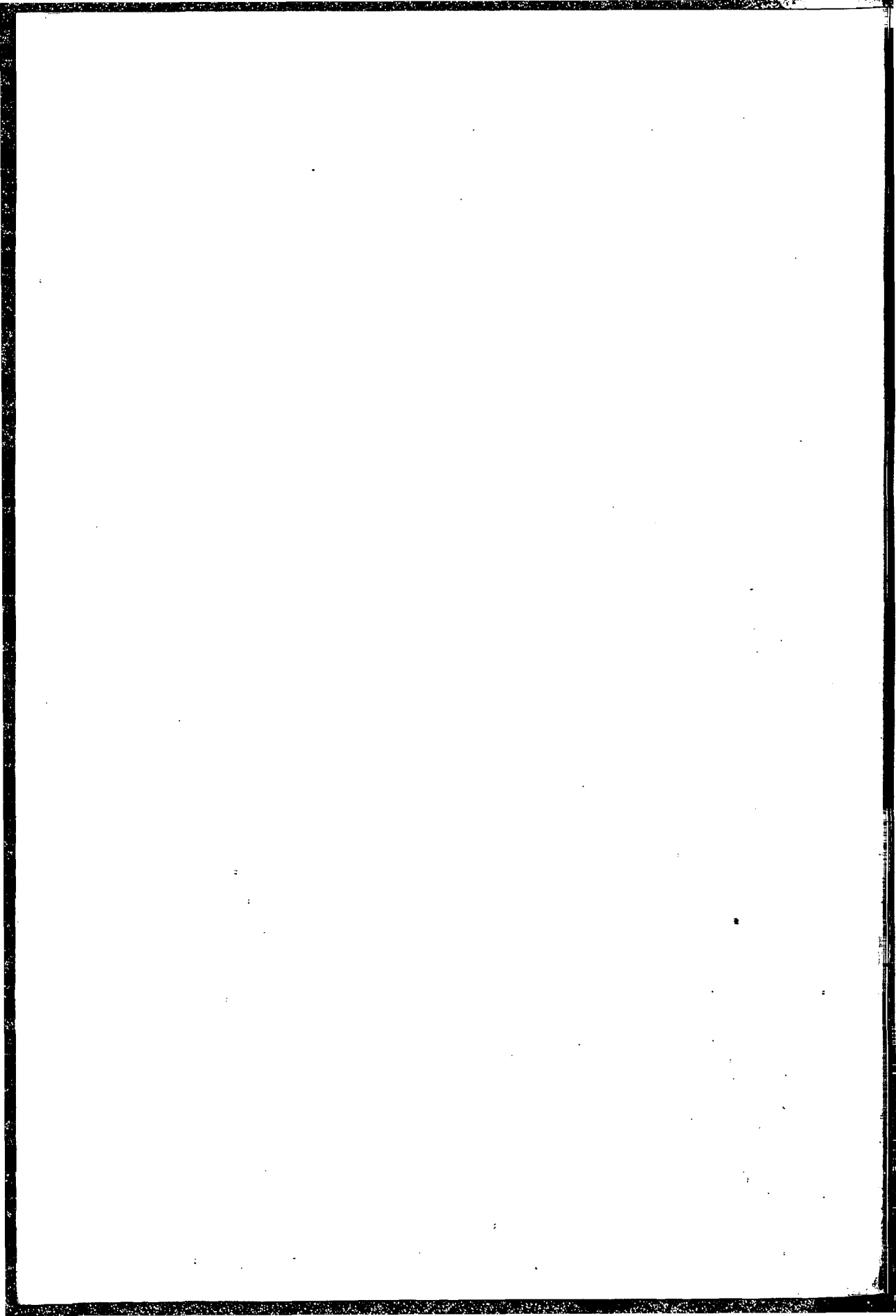
3/96

Tidsskrift for LAND ØKONOMI

183.
ÅRGANG

Det Kgl. Danske
Landhusholdningsselskab

3/96

183. årgang
September

Redaktion og ekspedition:
Mariendalsvej 27,2. 2000 Frederiksberg
Tlf. 38 88 66 88 - Telefax 38 88 66 11

Annonceekspedition:
Karen Damborg

Udgivet af Det Kgl. Danske
Landhusholdningsselskab

Redaktør:
Direktør Jens Wulff

Produktion:
Knud Graphic Consult,
Odense · 6618 0711

Annoncepriser: (højdexbredde):
Bagside inkl. grøn farve 190x142: kr. 5.200
1/1 side sort/hvid 210x142: kr. 3.900
1/2 side sort/hvid 101x142: kr. 2.400
2. omslagsside 210x142: kr. 4.250
3. omslagsside 210x142: kr. 4.050
Farvetillæg efter nærmere aftale.

ISSN 0040-7119

Tidsskrift for LAND ØKONOMI

Indhold

Fra redaktionen 156

Medlemsinformation:

Landhusholdningsselskabets sommerekскурsion
til Midtjylland 157

Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskabs
generalforsamling 160

Ekstraordinær generalforsamling 165

Love for Det Kgl. Danske
Landhusholdningsselskab 166

Henning Otte Hansen

Tendenser i dansk landbrugs udvikling 171

Docent Svend Rasmussen og Forskningsassistent Torben Wiborg

Gældsprocenten i dansk landbrug:
Udviklingen siden 1981 og sammen-
ligning med andre EU lande 189

Cand.agrø Jesper S. Schou

Miljøregulering af landbruget 201

Fra redaktionen

Ved direktør *Jens Wulff*

Under medlemsinformationen bringer vi i dette nummer en kort omtale af selskabets sommerekursion, der i år havde samlet ca. 90 deltagere til en to-dages tur på Midtsjælland.

Vi bringer endvidere et udførligt referat fra selskabets generalforsamling med optryk af selskabets nye love.

I artiklen af Henning Otte Hansen om »Tendenser i dansk landbrugs udvikling«, redegøres der for, hvordan den stadig forøgede konkurrence med udenlandske producenter tvinger de danske landmænd til tilpasninger og rationaliseringer. Landbruget, der bliver stadig mere intensivt, kapitaltungt og produktivt, undergår samtidig en udvikling i retning af større bedrifter.

Med udsigten til en fortsat liberalisering af verdenshandelen med landbrugs- og fødevarer i de kommende år, må det forventes,

at markedsvilkårene for dansk landbrug skærpes yderligere.

Svend Rasmussen kommer i sin artikel ind på den stadig stigende gældsprocent i dansk landbrug. Selvom den fortsatte gældsætning kan forklares ved den stærke strukturudvikling, som dansk landbrug har gennemgået i de senere år, så vil en sammenligning med nogle af vore konkurrerende lande på eksportmarkedet vise, at dansk landbrug på dette område står svagt i forhold til konkurrenterne.

»Styring« og »Regelsæt« er desværre ved at blive de anvendte midler i det offentlige forvaltning af landbrugets produktionsvilkår. Jesper S. Schou kommer i sin artikel om miljøregulering i landbruget ind på de mange fordele og ulemper, som han ser i systemets anvendelse.

MEDLEMSINFORMATION

Landhusholdningsselskabet's sommerekskursion til Midtsjælland i dagene 13.-14. juni 1996

Det var 90 forventningsfulde medlemmer, der som første besøg ved selskabets sommerekskursion, mødtes på Svenstrup Gods, hvor godsejer Christian baron Wedell-Neergaard tog imod. Svenstrup Gods blev af ekskursionens deltagere oplevet som et effektivt drevet gods med en stor svineproduktion og frø, korn, planteskole, juletræer, pyntegrønt og traditionel skovdrift.

Besøget gav indtryk af det store og kostbare arbejde, der foregår for at sikre de historiske bygninger. Stedets historie og besøg i hovedbygningens indre gav deltagerne en særlig oplevelse.

Næste besøg gjaldt Knabstrup Gods, hvor godsets kurator, Gerda Lunn Gram, tog imod og viste rundt. Som et af landets ældste godser rummer Knabstrup Gods en spændende historie. Når den så samtidig genfortælles på en levende og engageret måde, ja så var der lagt op til et vellykket besøg i såvel park som hovedbygning, som slægten Lunn har haft uafbrudt tilknytning til i 220 år.

Efter ankomst og indkvartering på Hotel Scandic i Ringsted, var der samme aften festmiddag og hyggeligt samvær.

Det første besøg på ekskursionens anden dag gjaldt Aastrup Gods og Kloster, hvor

Godsejer Christian baron Wedell-Neergaard bød velkommen til ekskursionens deltagere og fortalte om sjove episoder i slægtens historie.

Kurator Gerda Lunn Gram fortalte levende om Knabstrup Gods' historie og om de store familiefester, der afholdes på godset.

På Aastrup Gods og Kloster nød deltagerne de dejlige omgivelser indenfor såvel som udenfor.

Henrik baron Wedell-Wedellsborg tog imod og viste rundt. Aastrup Gods og Kloster ejes af den Dannemandske Stiftelse. Den Danne-
mandske historie betog alle med de mange
krøniker og den livsanskuelse, der var gæl-
dende. Et farverigt og spændende besøg for
alle deltagerne.

Ekskursionens sidste besøg gjaldt Ledre-
borg Gods, hvor lensgreve Knud Holstein-
Ledreborg tog imod og viste rundt. Også på
Ledreborg Gods fik deltagerne et godt ind-

tryk af de omfattende restaureringsarbejder,
der er gennemført og iværksat for at bevare
dette kulturminde.

For ekskursionens deltagere blev det en
tur rundt til nogle af Sjællands kulturperler,
og samtidig en række besøg, der gennem den
venlige modtagelse og levende orientering
fra besøgsværterne gjorde ekskursionen til
en god oplevelse. På selskabets vegne retter
vi en varm tak til årets besøgsværter.

*Lensgreve Knud
Holstein-Ledreborg
fortalte bl.a. hvorfor
navnet Ledreborg
udtales med hårdt
»d«, og om de store
musikarrangementer,
der nu afholdes i
godsets store park.*

Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab's generalforsamling, torsdag den 14. marts 1996

Præsidiets beretning

ved ledende præsident, godsejer *Jon Krabbe*

Generalforsamlingen havde følgende dagsorden:

Dagsorden:

1. Selskabets almindelige virksomhed
  - 1.a. Præsidiets beretning
  - 1.b. Jordbrugsforlaget ApS's virksomhed
  - 1.c. Akademirådets virksomhed
2. Regnskabet for 1995 og budget for 1997
3. Forslag til ændring af selskabets love
4. Eventuelt

Generalforsamlingens bilag:

- Selskabets regnskab for 1995
- Sammenstilling af regnskab og budgettal for 1995, 1996 og 1997
- Sammendrag af de af LHS administrerede fonde for 1995
- Forslag til reviderede love for Landhusholdningsselskabet

Ekstraordinær generalforsamling

Dagsorden:

1. Endelig vedtagelse af forslag til ændring af selskabets love
2. Valg til selskabets ledende organer i henhold til ændrede love
  - a. Valg af medlemmer til repræsentantskabet
  - b. Valg af statsautoriseret revisor og valg af foreningens revisorer
3. Eventuelt

Bilag til den ekstraordinære generalforsamling:

- Oversigt over bestyrelsesrådets medlemmer med angivelse af udtrædende medlemmer
- Præsidiets indstilling til valg af medlemmer til repræsentantskabet

Møde i repræsentantskabet

Dagsorden:

1. Meddelelser
2. Valg til præsidiumet
3. Fastsættelse af tid og sted for kommende møde
4. Eventuelt

Ad pkt. 1. a. Præsidiets beretning

Selskabets ledende præsident, godsejer *Jon Krabbe* bød velkommen til generalforsamlingen og sagde:

Som det fremgår af dagsordenen, vil der i dag blive forelagt forslag til nye love for selskabet. De bemærkninger der fremkom på sidste års generalforsamling samt fra bestyrelsesrådets behandling i efteråret, er indarbejdet i det forslag vi senere vil forelægge.

Når vi i dag ser tilbage på sidste års virksomhed i selskabet, må vi desværre konstatere, at ikke alt gik som det var ønsket. Dyrbye vil under dagsordenens punkt 1.b. nærmere redegøre for forholdene omkring Jordbrugsforlaget. Indledningsvis vil jeg dog oplyse, at der mellem selskabets præsidium, som den ene anpartshaver og De Studeren-

des Råd på Landbohøjskolen som den anden anpartshaver, er truffet beslutning om, at ophøre med fælles forlagsvirksomhed.

Medlemsvirksomheden

I det forløbne år har vi igen måttet konstatere en lille nedgang i antallet af medlemmer til ca. 1.600, fra sidste års ca. 1.700 medlemmer. Reduktionen, der mest kan betegnes som en naturlig afgang, er således ikke helt opvejset af tilgangen. I 1995 gennemførte vi en større medlemskampagne, med udsendelse af en brochure til en lang række personer, som vi skønnede kunne være interesseret i et medlemskab af Landhusholdningsselskabet. Desværre var reaktionen meget beskeden på disse udsendelser som vi ofrede et temmeligt stort beløb på.

Som et led i medlemshvervningen udsender sekretariatet løbende den folder, der blev udarbejdet sidste år til potentielle medlemmer. Skulle nogle af de tilstedeværende ønske nogle eksemplarer af folderen til uddeling blandt naboer eller venner er de velkomne til at tage nogle med hjem.

Vi er meget glade for den hjælp vi får fra de forskellige bestyrelsesmedlemmer, som påtager sig udelingen af selskabets hædersbevisninger, og på den måde repræsenterer selskabet i mange forskellige sammenhænge.

For på forskellig måde, at styrke interessen for medlemskab har vi i forbindelse med Akademirådets seminarvirksomhed tilbudt medlemmer af selskabet nogle store rabatter. Medlemsrabatten er normalt på 200 kr. Dette sammenholdt med, at medlemmerne modtager Landbrugsårbogen, fire numre af Tidsskrift for landøkonomi og lommebogen, ja, så vil den enkelte få fuld valuta for det kontingent, der betales.

Som en ny medlemsfordel vil jeg understrege den tidligere nævnte rabat på bladet Erhvervsjordbruget/Landbonyt på 50% af abonnementsprisen.

Det er vigtigt for mig at understrege, at man som medlem af Landhusholdningsselskabet er med til at præge den debat, der til stadighed finder sted og som gerne skulle ledes af nogle fornuftsbetonede og afvejede synspunkter. Til dette formål er ikke mindst selskabets Akademiråd og dette råds virksomhed vigtig.

Akademirådets virksomhed

Under dagsordenens punkt 1.c. vil professor *Viggo Smedegaard* redegøre for Akademirådets virksomhed. Jeg vil dog nævne, at vi anser Akademirådets virksomhed for en af selskabets vigtigste aktiviteter, gennem hvilke vi kommer i kontakt med en gruppe mennesker, som hver især har betydning for den udvikling inden for jordbruget, som selskabet er en del af.

Det er vigtigt for mig at understrege, at vi i Akademirådet og i Landhusholdningsselskabet i det hele taget, ikke er upolitiske – men politisk neutrale. Det er vigtigt, at holde sig dette synspunkt for øje, når vi skal deltage i den drøftelse om jordbrugets forhold, som vi blandt andet deltager i ved møder i Landbrugsraadet.

Med baggrund i Akademirådets forretningsorden skal vi tage afsked med både formanden, professor *Viggo Smedegaard* og næstformanden, direktør *A. Hjortshøj Nielsen*. Jeg vil benytte lejligheden til at sige begge en stor tak for jeres medvirken i Akademirådet i de forløbne 6 år.

I har taget initiativ til en række seminarer, som har været velbesøgt, og været debat-skabende. Specielt syntes jeg emnet for sidste års Vintermøde om bevarelse og udnyttelse af landbrugsjord var meget centralt.

Ud over den positive debat har disse seminarer været med til at profilere Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab.

Landbrugsraadet

Deltagelse i Landbrugsraadets møder giver os en tæt berøring med de landbrugspolitiske strømninger. Placeringen i Landbrugsraadet er også værdifuld for Landhusholdningsselskabet, idet Akademirådets formand er medlem af Landbrugets Forskningsudvalg.

Optagelsen i Landbrugsraadet for 2 år siden var for mig en understregning af samlingerne af kræfterne i dansk landbrug, selv om LHS's rolle i den forbindelse er beskednen.

Desværre er der med de nye debatoplæg om styrkelse af Landbrugsraadet, lagt op til, at LHS skal udgå som A-medlem og overgå til B-medlem, hvilket reducerer LHS's indflydelse og kontakt væsentligt. Jeg ser meget nødtigt dette sker, idet vor placering som A-medlem passer fint ind i LHS's interesser.

Gennemgang af debatoplægget skal ikke finde sted her, men jeg ser meget gerne indlæg efter min beretning om:

1. Enhedsorganisation
2. Styrkelse af Landbrugsraadet
3. LHS placering

Landbrugsårbogen

Landbrugsårbogen er en af vore værdifulde aktiviteter, som vi vil udbygge. Der er jo tale om Danmarks ældste årbog af slagsen, med hele 96 tidligere årgange. Selv om der således er tale om et historisk opslagsværk, er der jo hvert eneste år i de 96 år blevet gennemført en omfattende redaktion af årbogen. Dette gør den til et populært værktøj for alle med tilknytning til jordbruget.

Årbogens indhold vil fortsat være under udbygning. Når årbogen således hele tiden søges forbedret, er det vigtigt, at der til sekretariatet gives meddelelse om emner, der kunne være egnede til optagelse.

Vi vil fortsat søge at markedsføre Landbrugsårbogen på den bedst tænkelige måde,

således at udbredelsen kan styrkes og økonomien forbedres.

Tidsskrift for landøkonomi

Tidsskrift for landøkonomi, der er det ældste tidsskrift af sin art i Danmark, udkommer i 1996 i sin 183. årgang. Tidsskriftet er naturligt ændret gennem årene, men gennemgribende ændringer er det ikke blevet til. Vi håber dog, at vi i indeværende år kan afse tid og kræfter til de ønskede overvejelser om en redaktionel gennemgang af tidsskriftet bistået af et redaktionsudvalg. Dog tror jeg, vi skal fastholde de længere og dybdere artikler.

Sommerekskursionen

Traditionen tro gennemførte vi selskabets sommerekskursion over to dage i midten af juni måned 1995. Vi var ca. 100 deltagere, der havde et par gode dage i området omkring Struer, Mors og Salling. Nogle deltog i den fælles transport der var arrangeret, medens resten kørte i egne biler. Vi var meget glade for den modtagelse vi fik hos besøgsværterne og jeg vil rette en varm tak til disse. Sommerekskursionen er i øvrigt udførligt omtalt i Tidsskrift for Landøkonomi nr. 3/95. Denne sommers ekskursion, der går til området Holbæk, Ringsted vil blive annonceret over for medlemmerne i forbindelse med udsendelse af årbogen omkring den 1. april 1996.

Fondsadministrationen

Selskabet administrerer en række fonde på i alt ca. 5 mio. kr., gennem hvilke vi kan yde støtte til unge under uddannelse, forskningslegater, og legater der er trangsbestemte. I præsidiets har vi drøftet muligheden af, om vi på en række områder skal ændre anvendelsen af de til rådighed værende fondsmid-

ler til støtte for prisopgaver, for på denne måde at markere selskabet mere over for offentligheden. I 1996 støtter vi således en prisopgave der udskrives i anledning af Dansk Agronomforening's 100-års jubilæum. Prisopgaven bliver om »Samspillet mellem forskning, forsøg og rådgivning i relation til fødevarerproduktion og fremtidens landbrugsbedrifter«. Professor *Neimann-Sørensen* har påtaget sig opgaven at repræsentere selskabet i bedømmelseskomiteen.

Økonomi

Jens Wulff vil under dagsordenens pkt. 2 redegøre for selskabets økonomiske og budgetmæssige situation. Jeg vil dog her nævne, at jeg finder de budgetmæssige forhold så usikre, når vi ser på tidsforløbet, at der under pkt. 3 om forslag til ændring af selskabets love, også tages hensyn til en ændret budgetprocedure.

Den 4. januar i år blev der afholdt en lille højtidelighed på Tesdorpf's Vej hvor selskabet overdrog statuen af Edvard Tesdorpf til Frederiksberg Kommune. Ønsket kom fra en gruppe borgere på Frederiksberg og var aktuelt efter at vi var fraflyttet vort hus på Rolighedsvej i forbindelse med en nybygning på KVL.

Fremtiden

De forandringer i landbrugets struktur, som naturligt har påvirket selskabets virksomhed i de senere år, vil formentlig i en rum tid fremover fortsat påvirke det aktivitetsniveau, som selskabet kan magte.

En af »øvelserne« har derfor været, at trække nogle af de eksterne opgaver tilbage til sekretariatet, for derigennem bl.a. at sikre en passende bemanning, som så kan træde til, når der i perioder skal løses særlige opgaver som fx seminarer planlagt af Akademirådet.

Nogle af de tiltag vi vil dyrke i det kom-

mende år er, at søge et samarbejde med de nordiske kollegiale organisationer etableret. Noget konkret område kan vi ikke trække frem i dag, men en fælles samtale kan måske vise vejen for frugtbare områder. Vi har således besøgt Selskabet For Norges Vel, som er vort kollegiale selskab i Norge. Efter besøget må vi indrømme, at de på en række områder har gjort det anderledes og bedre i Norge end hos os. Således har det norske selskab formået at beholde en lang række indtægtsgivende virksomheder under deres tag, hvor vi har haft en tradition for at lægge alle etablerede aktiviteter væk fra selskabet. Det er desværre nogle af disse forhold, der i dag giver os økonomiske problemer.

Vi skal til stadighed være opmærksomme på, om der opstår områder hvor vi kan etablere en overskudsgivende aktivitet. Det vil efter min vurdering være nødvendigt på længere sigt at sikre et øget indtægtsgrundlag for Landhusholdningsselskabet, hvorfor vi bør afprøve alle de tilgrænsende muligheder for sekretariatsfællesskaber og honorar-baserede ydelser o.l. Det er vigtigt, at alle involverede støtter selskabets arbejde således, at der fortsat kan gennemføres aktiviteter på et politisk neutralt grundlag til gavn for dansk jordbrug.

Med disse ord vil jeg overlade beretningen til generalforsamlingens drøftelse.

Ad pkt. 1.c. Akademirådets virksomhed

Ved professor *Viggo Smedegaard*

Med udgangen af 1995 udtrådte følgende fire af Akademirådets medlemmer: underdirektør *Hans Henrik Christensen*, direktør *A. Hjortshøj Nielsen*, landskonsulent *Ghita Cordsen Nielsen* samt formanden, jeg selv. Som nye medlemmer er indtrådt dr. agro. *Arne Helweg*, forstander *Kirsten Jakobsen*, direktør *Niels Elers Koch*, og docent *Svend Rasmussen*.

Vintermødet 1995 blev afviklet den 9.

marts 1995 i Landbohøjskolens festauditorium med emnet »Bevarelse og udnyttelse af dansk landbrugsjord set ud fra et globalt perspektiv«.

Indledere var landbrugsminister *Henrik Dam Kristensen* og generalsekretær *Per Pinstrup Andersen*, og deres indlæg gav anledning til en interessant diskussion blandt de mange deltagere.

Den 9. november 1995 afholdtes et heldagsseminar på Landbohøjskolen over emnet »Bioteknologiens anvendelse inden for jordbruget«. Der var tilmeldt i alt 102 deltagere, der igennem 7 interessante indlæg fik en klar fornemmelse af de nyeste bioteknologiske fremskridt indenfor planteavl, husdyrbrug og fødevarerproduktion. Der er næppe tvivl om, at i løbet af de næste få år vil bioteknologisk fremstillede produkter blive en del af forbrugernes hverdag. Indlæggene fra seminaret er trykt i Tidsskrift for landøkonomi nr. 1/96. Seminaret blev støttet af Landbrugs- og Fiskeriministeriet med et tilskud på kr. 15.000,-.

For en ordens skyld skal nævnes, at det netop overståede Vintermøde i dag den 14. marts 1996, som det er de fleste bekendt, omhandlede emnet »Den politiske forbruger«.

Den 20. marts 1996 har Akademirådet indbudt til et heldagsseminar i Eigtveds Pakhus om »Vandforurening med pesticider«. Mødet følger op på et lignende seminar fra 1990. Det skal her nævnes, at Landbrugs- og Fiskeriministeriet og Miljø- og Energiministeriet hver har givet tilsagn om at støtte seminaret med kr. 20.000,-. Vi kan måske tillade os at tage dette som udtryk for anerkendelse af Akademirådets seminarvirksomhed.

Som en af sine faste opgaver skal Akademirådet finde egnede emner til en årlig artikel i Universitetsalmanakken. Artiklen for 1996 er om »Biodiversitet« skrevet af kon-torchef *Veit Koester*, medens professor, prorektor *Knud Nielsen* til 1997 udgaven skriver om »Dansk Jordbrugsforskning ved Årtusindskiftet«.

Endelig kan nævnes, at Akademirådets formand er medlem af Landbrugsraadets Forsknings- og Levnedsmiddeludvalg. Der er herved skabt en spændende mulighed for at Akademirådet og dermed Landhusholdningsselskabet kan få en førstehåndsindsigt i de overordnede faglige og politiske strategier, der vil komme til at præge den fremtidige, anvendte jordbrugsforskning.

Ad pkt. 2. Regnskabet for 1995 og budgettet for 1997

Ved direktør *Jens Wulff*

Jens Wulff gennemgik regnskabet for 1995 og oplæste herunder de bemærkninger som selskabets valgte revisorer havde knyttet til regnskabet.

Regnskab og budget blev godkendt som forelagt.

Ad pkt. 3. Forslag til ændringer af selskabets love

De nye love blev vedtaget som forelagt.

Ad pkt. 4. Eventuelt

Der forelå ikke bemærkninger til dette punkt.

Ekstraordinær generalforsamling

Jon Krabbe bød velkommen til den ekstraordinære generalforsamling hvis dagsorden er nævnt oven for.

Ad pkt. 1. Endelig vedtagelse af forslag til ændring af selskabets love

Det reviderede forslag til nye love for selskabet blev forelagt og godkendt uden bemærkninger.

Ad pkt. 2.a. Valg af medlemmer til repræsentantskabet

Som præsidiets forslag til nye medlemmer i repræsentantskabet blev nævnt:

Gårdejer *Lars Jakob Larsen*, Åkirkeby
Landbrugslærer *Frederik Qvist*, Næsgaard
Agerbrugsskole
Godsejer *Britta Schall Holberg*, Hagenskov
Gods
Professor *Niels Kærgård*, KVL

De foreslåede medlemmer blev enstemmigt valgt.

Ad pkt. 2.b. Valg af statsautoriseret revisor og valg af foreningsrevisorer

Som statsautoriseret revisor genvalgtes revisionsfirmaet RVT a/s, Gammel Kongevej 15, 1506 København V, v/statsautoriseret revisor *Ole Artmann*.

Som foreningsvalgte revisorer valgtes formanden *Kaj Urup Thorborg* og afdelingsleder *Aage Walter-Jørgensen*.

Ad pkt. 3. Eventuelt

Der fremkom ikke bemærkninger under eventuelt.

Umiddelbart efter den ekstraordinære generalforsamling trådte selskabets repræsentantskab sammen til sit første møde med henblik på valg af repræsentanter til præsidiet.

Følgende blev enstemmigt valgt for en tre-årig periode:

Godsejer *Britta Schall Holberg*
Professor *Niels Kærgård*

Love for Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab

1. Navn, formål og hjemsted.

- 1.1. Selskabets navn er »Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab«.
- 1.2. Selskabets formål er at fremme det danske landbrugs almene vel.
- 1.3. Selskabets hjemsted er Frederiksberg Kommune.

2. Medlemmer.

- 2.1. Selskabet er en forening, der som medlemmer optager enkeltpersoner, foreninger og institutioner.
- 2.2. Udmeldelse skal ske med 3 måneders varsel til udgangen af et kalenderår.
- 2.3. Som æresmedlemmer kan repræsentantskabet efter indstilling fra præsidiumet optage danske og udenlandske personer, der i særlig grad har virket for selskabet og landbrugsgets fremme.

3. Generalforsamlingen.

- 3.1. Selskabets øverste myndighed er generalforsamlingen. På denne kan alle spørgsmål vedtages ved almindelig stemmeflerhed og i øvrigt efter disse loves bestemmelser under forudsætning af, at spørgsmålet har været optaget på den offentliggjorte eller til medlemmerne udsendte dagsorden. Hvert medlem har én stemme på selskabets generalforsamlinger. Der kan på generalforsamlingen stemmes ved fuldmagt, idet hver fremmødt dog højst kan stemme med fem fuldmagter.
- 3.2. Generalforsamlinger indkaldes med mindst to ugers varsel ved bekendtgørelse i »Tidsskrift for landøkonomi«, eller ved direkte meddelelse til medlemmerne.
- 3.3. Generalforsamlinger afholdes i selskabets hjemstedskommune eller hvor præsidiumet bestemmer det, den ordinære generalforsamling hvert år inden udgangen af marts måned. Dagen for generalforsamlingen fastsættes af præsidiumet.
- 3.4. Ekstraordinær generalforsamling skal afholdes, når præsidiumet finder anledning dertil, eller når det skriftligt forlanges af en fjerdedel af repræsentantskabet eller mindst 50 af medlemmerne.

4. Dagsorden.

- 4.1. Generalforsamlingerne ledes af en af præsidiumet udpeget dirigent.
- 4.2. Dagsordenen for den ordinære generalforsamling skal omfatte:

1. Præsidiets beretning for det forløbne år.
  2. Forelæggelse af det reviderede regnskab til godkendelse.
  3. Orientering fra præsidiets om igangværende og påtænkte aktiviteter.
  4. Valg af medlemmer til repræsentantskabet.
  5. Valg af statsautoriseret revisor og valg af revisorer udpeget blandt medlemmerne.
  6. Fastsættelse af kontingent for det følgende år.
  7. Eventuelle forslag fra præsidium, repræsentantskab eller medlemmerne.
  8. Eventuelt.
- 4.3. Eventuelle forslag fra repræsentantskabet eller medlemmerne, der ønskes behandlet på den ordinære generalforsamling, skal være præsidiets i hænde senest den 15. januar.

5. Selskabets ledelse.

- 5.1. Selskabet ledes af et repræsentantskab, der af sin midte vælger et præsidium.
- 5.2. Præsidiets ansætter en direktør til at lede den daglige drift.

6. Repræsentantskab.

- 6.1. Repræsentantskabet består af:
  - a) 15–20 medlemmer, der vælges af generalforsamlingen, og
  - b) indtil 10 andre personer, som er selskabets repræsentanter i permanente udvalg samt for de af selskabet nedsatte permanente udvalg. Medlemmer af andre udvalg eller organisationer end de ovennævnte kan efter præsidiets indstilling vælges af generalforsamlingen, som medlemmer af repræsentantskabet.
- 6.2. De i punkt 6.1.a) nævnte medlemmer af repræsentantskabet vælges af generalforsamlingen for tre år ad gangen. Genvælg kan finde sted. Forslag til opstilling af medlemmer til repræsentantskabet sker ved skriftlig henvendelse til selskabets sekretariat senest 14 dage før generalforsamlingen.
- 6.3. Personer over 67 år kan ikke vælges til repræsentantskabet.
- 6.4. For så vidt de i punkt 6.1.b) nævnte medlemmer af repræsentantskabet ikke på anden måde er indvalgt i dette, følger deres funktionstid i repræsentantskabet den periode, i hvilken de har sæde i de pågældende udvalg eller organisationer.

7. Repræsentantskabets opgaver.

- 7.1. Repræsentantskabet træder sammen straks efter den ordinære generalforsamling og vælger et præsidium, jfr. punkt 8.1.
- 7.2. Herudover træder repræsentantskabet sammen fast en gang årligt sidst på året efter indkaldelse af præsidiets for at behandle og godkende selskabets budget og aktivitetsplan for det kommende kalenderår.
- 7.3. Repræsentantskabet har i øvrigt de opgaver, der følger af disse love, men kan tillige fremsætte forslag overfor generalforsamling og præsidiets. Der kan indkaldes

- ekstraordinært, når præsidiets finder anledning dertil, eller hvor en fjerdedel af repræsentantskabets medlemmer skriftligt stiller krav overfor præsidiets herom.
- 7.4. Repræsentantskabets møder ledes af den ledende præsident eller et af ham udpeget præsidiemedlem.

8. Præsidiets.

- 8.1. Selskabet ledes af et præsidium på 5 medlemmer. Heraf vælges de fire blandt repræsentantskabets medlemmer efter den ordinære generalforsamling. Disse medlemmer vælges for en tre-årig periode og kan genvælges. Det femte medlem er den til enhver tid værende formand for Landhusholdningsselskabets Akadimiråd.
- 8.2. Personer over 67 år kan ikke vælges til præsidiets.
- 8.3. Præsidiets konstituerer sig hvert år og vælger en ledende præsident og vicepræsident.
- 8.4. Repræsentantskabet kan efter indstilling fra præsidiets tillægge den ledende præsident et vederlag. I øvrigt er medlemskab af præsidiets ulønnet.
- 8.5. Skulle et præsidiemedlem afgå ekstraordinært i en valgperiode fortsætter de resterende præsidiemedlemmer valgperioden ud. Kun hvis antallet af præsidiemedlemmer kommer under 3 indkaldes til ekstraordinært repræsentantskabsmøde til valg af nye præsidiemedlemmer til erstatning af de fratrådte.
- 8.6. Præsidiets udarbejder en forretningsorden. Præsidiets er kun beslutningsdygtigt, når mindst halvdelen, herunder den ledende præsident eller vicepræsidenten, er til stede. I tilfælde af stemmelighed i præsidiets er den ledende præsidents, eller hvis han er fraværende, vicepræsidentens stemme udslagsgivende.

9. Præsidiets opgaver.

- 9.1. Præsidiets forestår den overordnede ledelse af selskabets aktiviteter og skal påse, at selskabet ledes i overensstemmelse med dets love og de af generalforsamlingen og repræsentantskabet foretagne beslutninger. Præsidiets skal påse, at formueforvaltning og bogføring sker på en efter selskabets forhold betryggende måde.

10. Direktion.

- 10.1. Direktøren leder selskabets daglige drift efter de af præsidiets givne retningslinier og anvisninger.
- 10.2. Direktøren ansætter og afskediger personale, bortset fra overordnede medarbejdere, hvor direktøren foretager indstilling til præsidiets.

11. Specielle opgaver.

- 11.1. Til løsning af specielle opgaver kan såvel repræsentantskab som præsidium nedsætte særlige udvalg. Beretning om udvalgenes virksomhed kan efter præsidiets beslutning forelægges generalforsamlingen.

12. Regnskab og revision.

- 12.1. Selskabets regnskabsår er kalenderåret.
- 12.2. Regnskabet skal give et retvisende billede af selskabets aktiver og passiver, det økonomiske stilling samt resultatet og opgøres med hensyn til påbudte og nødvendige afskrivninger og henlæggelser.
- 12.3. Regnskabet revideres af tre af generalforsamlingen valgte revisorer. Den ene af disse, som skal være statsautoriseret revisor, vælges for et år ad gangen. De to øvrige vælges for to år ad gangen blandt selskabets medlemmer. Genvalg kan finde sted.

13. Selskabets kapitalforhold.

- 13.1. Selskabets egenkapital pr. 31/12 1994 består af en bunden egenkapital på 420.000 kr. og en fri egenkapital på 3.898.283 kr.
- 13.2. Den bundne egenkapital må ingensinde antastes, men skal forblive intakt.
- 13.3. Den fri egenkapital kan efter præsidiets bestemmelse anvendes til selskabets almindelige virksomhed.

14. Tegningsregel.

- 14.1. Selskabet tegnes af den ledende præsident i forening med direktøren eller vicepræsidenten, eller af tre medlemmer af præsidiet i forening.

15. Ændringer.

- 15.1. Ændringer i disse love kan kun foretages efter at være behandlet og vedtaget på et repræsentantskabsmøde efter indstilling fra præsidiet og dernæst vedtaget på to efter hinanden følgende generalforsamlinger, hvoraf den første skal være en ordinær.

16. Ophør af selskabet.

- 16.1. Såfremt selskabet skulle ophøre med at bestå, fastsætter det sidst fungerende repræsentantskab med Justitsministeriets samtykke til hvilken anden institution af lignende art formuen skal overgå.
- 16.2. Formuen kan ingensinde komme medlemmerne til gode.

17. Overgangsregler.

- 17.1. Ved fastsættelse af valgperioder for medlemmerne af repræsentantskab og præsidium medregnes den periode, hvori de pågældende eventuelt tidligere har været valgt til bestyrelsesråd eller præsidium efter de hidtil gældende love.

- 17.2. Ved første valg af revisorer efter disse love tilrettelægges valget således, at en revisor vælges for et år, mens en anden vælges for to år.
- 18. Ikrafttræden.**
- 18.1. Disse love træder i kraft, når de er godkendt af bestyrelsesrådet efter de hidtil gældende love og derefter af to på hinanden følgende generalforsamlinger, hvoraf den første skal være den ordinære.

Frederiksberg, den 14. marts 1996

I præsidiets:

Godsejer Jon Krabbe
Godsejer Iver Tesdorpf
Professor A. Neimann Sørensen

Godkendt på bestyrelsesrådsmøde den 6. oktober 1995
Godkendt på generalforsamling den 14. marts 1996
Godkendt på ekstraordinær generalforsamling, den 14. marts 1996

Tendenser i dansk landbrugs udvikling

Af Henning Otte Hansen, Landbrugsraadet

I stadig øget konkurrence med udenlandske producenter har det været nødvendigt for de danske landmænd at mindske deres omkostninger og tilpasse sig udviklingen i de markedsmæssige forhold. Hovedtendensen i landbrugets udvikling gennem de seneste mange årtier har således været, at færre og færre landmænd producerer mere og mere. Landbruget er generelt blevet mere intensivt, kapitaltungt og produktivt samtidig med at bedrifterne er blevet markant større og mere specialiserede. Målet har været gennem produktivitetsforbedringer, stordriftsfordele og omkostningsminimering at bevare og om muligt udbygge dansk landbrugs internationale konkurrenceevne for derigennem at sikre indtjeningen.

Ikke alene det primære landbrug, men også den dertil tæt integrerede fødevarerindustri har gennemgået en voldsom strukturudvikling. Den generelle tendens har været, at der er blevet færre selskaber og færre anlæg, parallelt med at omsætningen i fødevarerindustrien er steget betragteligt.

Med hensyn til eksporten skal det fremhæves, at landbruget og fødevarerindustrien har bevaret den meget omfattende eksport samtidig med, at eksporten i løbet af de seneste årtier er blevet fordelt mere jævnt på mange eksportmarkeder. Landbrugseksporten er derved i mindre grad end tidligere afhængig af nogle enkelte, meget store eksportmarkeder.

Med udsigt til en øget liberalisering af verdenshandlen med landbrugs- og fødevarer i de kommende år må det forventes, at markedsvilkårene for dansk landbrug skærpes yderligere. Landbrugets fortsatte evne til at reagere på ændringer i omgivelserne må derfor vurderes at være af afgørende betydning for, at danske landmænd kan bevare deres placering på verdensmarkedet for landbrugs- og fødevarer, og som en vigtig del af dansk erhvervsliv.

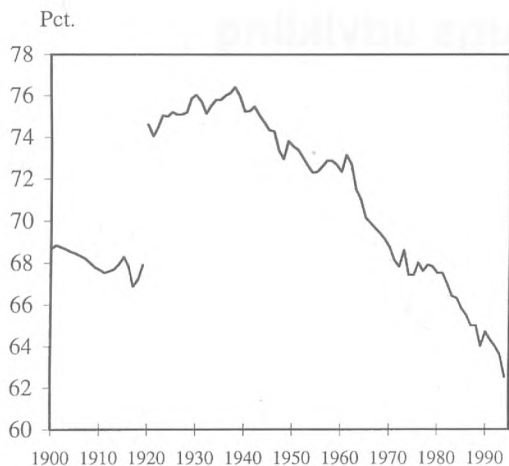
Arealanvendelse

Det dyrkede areals størrelse udgør i dag ca. 62% af Danmarks samlede areal, idet der i 1994 blev dyrket i alt 2.691.000 ha ud af Danmarks totale areal på 4.308.000 ha, jvf. figur 1.

Umiddelbart før 2. verdenskrig nåede det dyrkede areal sit maksimum med en størrelse på i alt 3.268.000 ha svarende til 76% af

det totale areal. Siden da har landbrugsarealet stort set været jævnt faldende. I de sidste 25 år har den gennemsnitlige reduktion i landbrugsarealet været på 0,3% pr. år, svarende til en samlet reduktion på 250.000 ha.

Udover de godt 62% af Danmarks areal, der er opdyrket, udgør skove og plantager i dag ca. 12% af arealet, vådarealer 1,5% og byer, veje, udyrkede arealer m.m. ca. 25%.

Figur 1. Landbrugsareal i % af totalt areal.

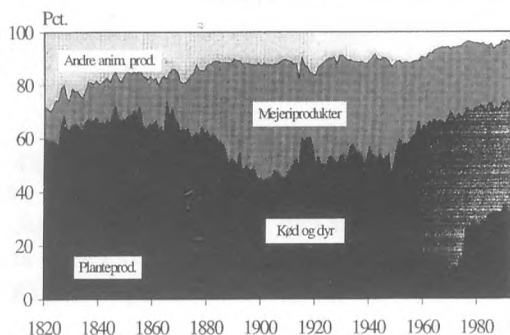
Anm.: Databrud i 1920 ved Sønderjyllands genindtræden i Danmark.

Kilde: Danmarks Statistik (flere årgange a)

Produktion

Selv om industrien og serviceerhvervene har fået en stadig større betydning i den danske samfundsøkonomi, er landbruget og landbrugsproduktionen dog stadig af betydelig størrelse, når man ser på værdien af landbrugs samlede produktion.

Værdien af den danske landbrugsproduktion har i begyndelsen af 1990'erne ligget på godt 80 mia. kr. om året voksende til ca 83 mia. kr. i 1994. Korrigeres der for de rå-

Figur 2. Sammensætning af landbrugets produktionsværdi

Kilde: Egen fremstilling på grundlag af Hansen, S. Aa. (1983) m.m.

og hjælpestoffer m.v., der bliver anvendt under fremstillingen, får man nettoværdien af landbrugsproduktionen. Nettoværdien af landbrugsproduktionen, dvs. landbrugets værdiskabelse, opgøres oftest som bruttofaktorindkomsten (BFI).

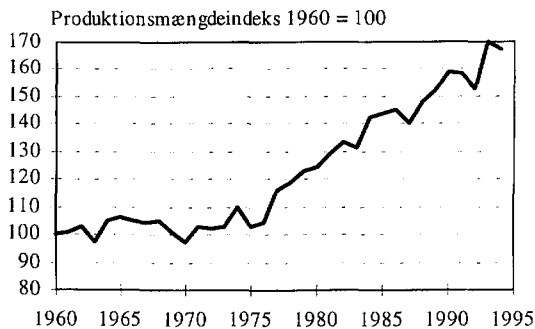
Ud af den samlede salgsværdi af landbrugsproduktionen på næsten 83 mia. kr. i 1994 skal der fratrækkes ca. 21,5 mia. kr., hvorved man når frem til landbrugssektorens samlede BFI på ca. 61 mia. kr. Heraf kommer de godt 25 mia. kr. fra det primære jordbrug og godt 35 mia. kr. fra forarbejdnings- og forsyningsindustrien. Over halvdelen af landbrugets værdiskabelse skabes således i forarbejdnings- og forsyningsindustrien. Tendensen har i det seneste årti netop været, at disse industrigræne har fået en øget betydning for det samlede BFI i landbruget. Set i forhold til fremstillingserhvervenes samlede BFI udgør landbrugssektorens BFI ca. 20%

Ser man på sammensætningen af landbrugs produktionsværdi, jvf. figur 2, fremgår det, at kødprodukter udgør den største del heraf med ca. 40%, planteprodukter den næststørste med ca. 30% og mejeriprodukter den tredjestørste med ca. 25%. De resterende 5% omfatter bl.a. pelsdyrproduktion. Denne fordeling ændrer sig fra år til år som følge af bl.a. høstens størrelse og de enkelte produkters prisudvikling.

Historisk set har der været betydelige ændringer i landbrugsproduktionens sammensætning. Frem til 1860-70 var over 40% af landbrugsproduktionen planteprodukter, men frem til århundredeskiftet faldt planteproduktionen til omkring 5%. Såvel mejerisom kødproduktionens andel af den samlede landbrugsproduktion steg i samme periode.

Der er flere forklaringer på den kraftige omstillingsproces i dansk landbrug mod større animalsk produktion i slutningen af forrige århundrede:

Efterspørgselen efter husdyrprodukter i Danmark såvel som i udlandet steg. Smørproduktionen steg dels pga. stigende udenlandsk efterspørgsel, dels pga. mere effek-

Figur 3. Udviklingen i landbrugsproduktionen (mængdemæssigt)

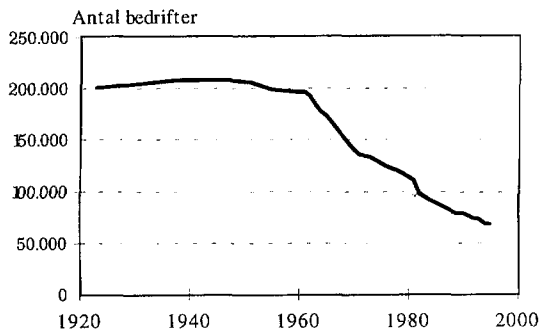
Kilde: Danmarks Statistik (flere årgange a).

tiv mejeridrift (andelsbevægelsen, produktforbedring m.v.). Svineproduktionen steg parallelt med en stigende eksport af levende svin til Tyskland og eksport af bacon og skinker til England. Den øgede animalske produktion medførte samtidig, at behovet for foder voksede, hvorfor megen af planteproduktionen blev omlagt til produktion heraf.

Kornkrisen efter 1876, hvor Danmark bevidst valgte en meget liberal handelspolitik, gav det endelige skub i retning af stadig større animalsk produktion, jfr. afsnittet om landbrugspolitik.

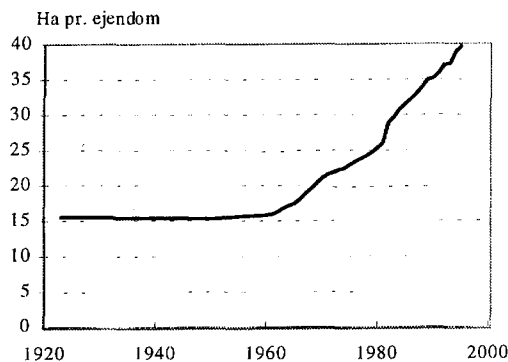
I nyere tid er den mest markante udvikling, at planteproduktionens andel af landbrugets samlede produktionsværdi efter Danmarks indtræden i EF er mere end fordoblet i forhold til 1950'erne og 1960'erne, hvor planteproduktionen lå omkring 10%. Denne udvikling har især været forårsaget af EU's landbrugspolitik og betydelige produktivetsforbedringer i planteproduktionen.

Den samlede danske landbrugsproduktion er mængdemæssigt steget betragteligt i de seneste 2 årtier. Der har været en del udsving i landbrugsproduktionen fra år til år, især som følge af ændringer i de klimatiske betingelser, men tendensen har generelt været stigende. I 1994 produceredes der således godt 60% mere end i midten af 1970'erne jvf. figur 3.

Figur 4. Antal bedrifter i Danmark

Kilde: Danmarks Statistik (flere årgange a).

Figur 5. Højeendom

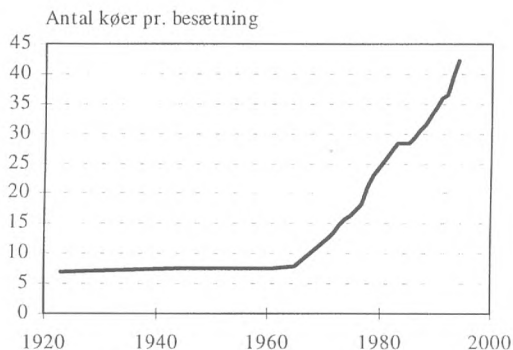
Kilde: Danmarks Statistik (flere årgange a).

Strukturudvikling

Antallet af bedrifter i Danmark i 1960 var på knap 200.000. Siden da er næsten 2 ud af 3 landbrug forsvundet, hvorved det samlede antal i dag er på lidt under 69.000, jvf. figur 4. Gennem de sidste 15 år har den gennemsnitlige bedriftsreduktion ligget på 3% om året.

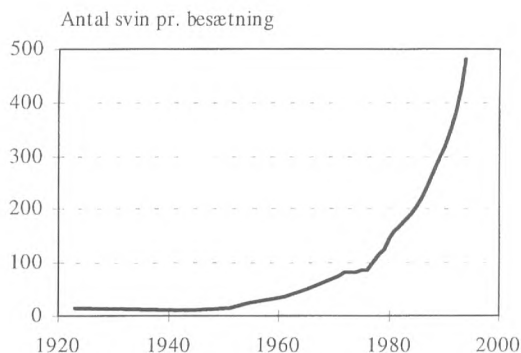
Parallelt med at antallet af bedrifter er faldet gennem de seneste årtier, er den gennemsnitlige landbrugsbedrift steget i størrelse. Gennemsnitsarealet for en bedrift er således mere end fordoblet i løbet af de seneste 35 år fra ca. 16 ha i 1960 til ca. 40 ha pr. bedrift i 1995, jvf. figur 5.

Samtidig er bedrifterne strukturelt set blevet polariseret, idet der nu er flere store bedrifter, mens der kun har været et mindre fald i antallet af de små bedrifter. Tilbage-

Figur 6. Antal køer pr. brug

Kilde: Danmarks Statistik (flere årgange a).

Figur 7. Antal svin pr. besætning

Kilde: Danmarks Statistik (flere årgange a).

gangen i antallet af bedrifter er især koncentreret omkring de mellemstore bedrifter. For bedrifter med et arealtilliggende på mere end 50 ha gælder det, at de i 1960 udgjorde 3,2% af det samlede antal bedrifter, medens de i 1994 udgjorde 24,3%. Deres andel af landbrugsarealet er øget fra 17,6% til 58,8% i samme periode. Tendensen er derved, at produktionen koncentrerer på færre, større bedrifter, mens de små brug relativt set bliver flere.

Ser man på kvæg- og svinebrugene, er det tilsvarende karakteristisk, at det gennemsnitlige antal køer henholdsvis svin pr. brug er steget betragteligt gennem de seneste 25 år.

Gennemsnitskvægbruget er blevet godt 3 gange så stort, mens gennemsnitssvinebruget er blevet ca. 5 gange så stort i løbet af perioden, jvf. figur 6 og 7.

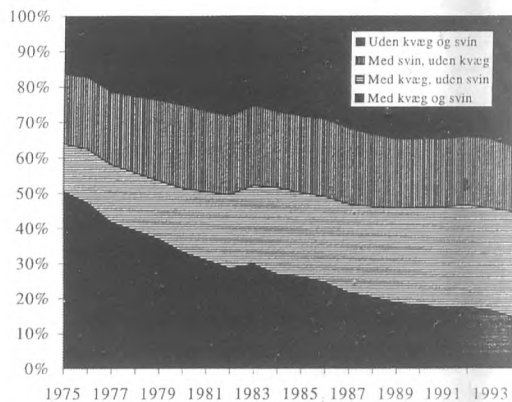
Endvidere er landbrugets produktionsmønster ligeledes ændret markant. Hvor den enkelte bedrift tidligere var karakteriseret ved en meget sammensat produktion, har tendensen i de seneste mange år været, at bedrifterne i stadig stigende grad er blevet specialiseret i en enkelt driftsgren. I dag er det således op imod 85% af brugene, der er specialiseret i enten planteavl, svine- eller kvægbrug, jvf. figur 8.

Landbobefolkning og beskæftigelse

Siden forrige århundrede har der løbende været en afvandring af arbejdskraft fra landbruget til andre erhverv, hvilket har været et naturligt led i hele det danske samfunds udvikling fra landbrugssamfund over industri-samfund og videre på vej til at blive et mere udpræget servicesamfund.

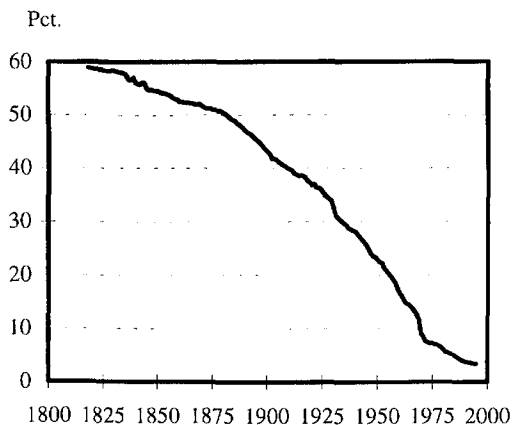
Den mindskede arbejdsstyrke i landbruget skyldes således kraftig produktionsvækst i andre erhverv, samtidig med at landbruget er blevet langt mere effektivt.

Det har samlet medført, at det primære landbrugs betydning for beskæftigelsen er faldet år for år. Før 1960 var det især industrien, der tiltrak arbejdskraft fra landbruget, mens det efter 1960 specielt er serviceerhvervene, der har haft behov for mere ar-

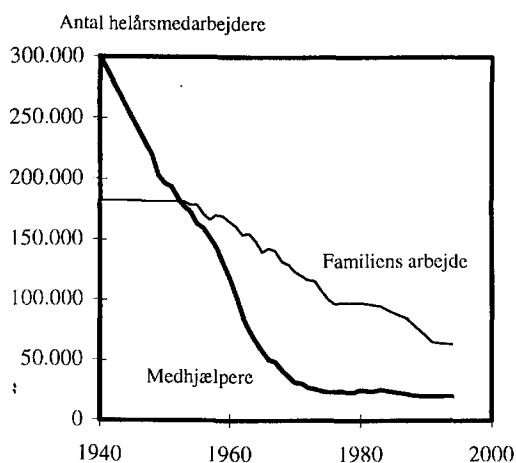
Figur 8. Specialisering i dansk landbrug

Kilde: Danmarks Statistik (flere årgange a).

Figur 9. Landbrugets erhvervsbefolkning i% af Danmarks arbejdsstyrke

Kilde: Egne beregninger på grundlag af Hansen, Aa. (1983) m.m.

Figur 10. Udviklingen i familiens arbejde i egen bedrift og i antal medhjælpere

Kilde: Egen fremstilling på grundlag af Hansen, S. A. (1983) m.m.

bejdskraft. Beskæftigelsen i det primære jordbrug er ved udgangen af 1994 opgjort til ca. 110.000 personer, svarende til godt 4% af den samlede arbejdsstyrke, jvf. figur 9.

Den mindskede arbejdsstyrke i landbruget har betydet, at der er blevet færre selvstændige landmænd, og i endnu højere grad færre ansatte medhjælpere. Mindre end 1/5 af de beskæftigede i primærproduktionen i dag er ansatte medhjælpere, mens mere end

4/5 må betegnes som familiearbejdere, jvf. figur 10.

Herudover skal det nævnes, at landbrugsproduktionen har en væsentlig afledt beskæftigelsesvirkning i form af ansatte i landbrugets forarbejdnings-, forsynings- og servicevirksomheder mv. I de senere år har antal ansatte i disse virksomhedsgrene været svagt faldende og udgør i 1994 ca. 127.000 personer.

Forarbejdningsindustrien

Landbruget og fødevarerindustrien hænger meget tæt sammen, idet 2/3 af fødevarerindustriens omsætning direkte kommer fra landbrugsproduktionen. Det viser, at landbruget i høj grad er grundlaget for den danske fødevarerindustri.

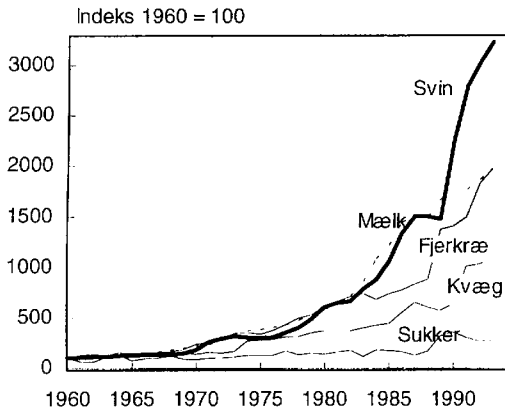
Der er en betydelig vertikal integration i det fødevarerindustrielle system. Dvs., at der sker en tæt koordinering mellem forskning, rådgivning, primærproduktion, forædling og forarbejdning.

Landmanden og fødevarerindustrien har således centrale roller i denne »fra-jord-til-bord« proces. Den meget tætte koordinering har været grundlaget for landbrugets og fødevarerindustriens udvikling og internationale betydning.

Den vigtige integration mellem forbrugerne på de enkelte markeder og produktionen i Danmark er bl.a. skabt gennem andelsorganiseringen. Det er således kendetegnende for de to største sektorer i fødevarerindustrien – mejerisektoren samt slagterier/kødvareindustrien – at andelsformen er dominerende. Mellem 70 og 90% af omsætningen i disse to sektorer kommer fra landmandsejede andelsvirksomheder.

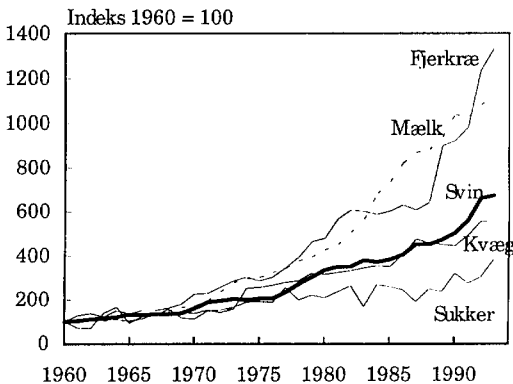
Strukturudvikling i fødevarerindustrien

Fødevarerindustriens betydning for samfundsøkonomien steg betydeligt i løbet af 1970'erne efter den danske indtræden i EF.

Figur 11. Udviklingen i produktionen pr. virksomhed eller selskab i fødevarerindustrien

Kilde: Egne beregninger på grundlag af brancheplysninger

Figur 12. Udviklingen i produktionen pr. anlæg i fødevarerindustrien

Kilde: Egne beregninger på grundlag af brancheplysninger

Både produktion, omsætning, værdiskabelse og beskæftigelse steg i forhold til den øvrige industri. Siden starten af 1980'erne er udviklingen stagneret, og der har været et fald i fødevarerindustriens betydning.

Fødevarerindustriens relative betydning er dog større i dag end i starten af 1970'erne. Ca. 30% af industriens samlede omsætning og ca. 20–25% af beskæftigelsen og værditilvæksten i industrien stammer fra fødevarerindustrien. Set i forhold til niveauet i de øvrige i-lande er der her tale om usædvanligt store tal, idet det gennemsnitlige niveau i OECD ligger på 30–40% af det danske.

Gennem de seneste årtier er der sket en kraftig strukturudvikling blandt danske fødevarer virksomheder. Der har været en omfattende fusionsbølge, som har skabt færre men større virksomheder. Dermed er der skabt et godt grundlag for at udnytte de stordriftsmuligheder, som bl.a. etableringen af EU's indre marked har skabt. Samtidig vil udviklingen henimod større virksomheder gøre det muligt at »matche« de stadig større detailforretningskæder rundt omkring i Europa. På den ene side er konkurrence-vilkårene dermed blevet forbedret, og på den anden side bliver det nemmere at opfylde de store kunders krav til leverancernes størrelse og sortiment.

På nogle områder er man i fødevarerindustrien tæt på at nå den optimale størrelse, men flere steder kan det forudses, at udviklingen vil fortsætte fremover. Det er således sandsynligt, at der vil forekomme et stigende samarbejde og fusioner på tværs af grænserne og på tværs af brancherne.

Udviklingen henimod færre men større virksomheder og fabriksanlæg kan ses i alle sektorer inden for fødevarerindustrien, jfr. figur 11–14. Siden midten af 1960'erne er antallet af mejeriselskaber i Danmark faldet fra ca. 1.000 til ca. 50, og fusionerne har betydet, at de to største selskaber har over 80% af omsætningen.

En næsten tilsvarende udvikling ses med hensyn til svineslagterierne, som i samme periode er reduceret fra knap 80 til 4.

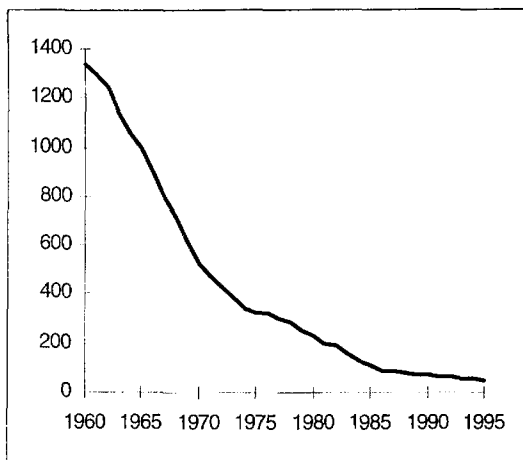
Figur 13–14 (se side 177–178) illustrerer strukturudviklingen siden 1960 i nogle af de væsentligste sektorer i fødevarerindustrien. Figur 13 viser antallet af selskaber eller virksomheder. Figur 14 viser antallet af anlæg (fabriksanlæg, forretninger m.v.).

Som det ses af figur 13–14, er der tale om et ensartet mønster, hvor der i alle sektorer har været tale om færre virksomheder og færre anlæg. Samtidig har der de fleste steder været en stigende produktion, hvilket betyder, at omsætningen pr. virksomhed og pr. anlæg er steget betragteligt.

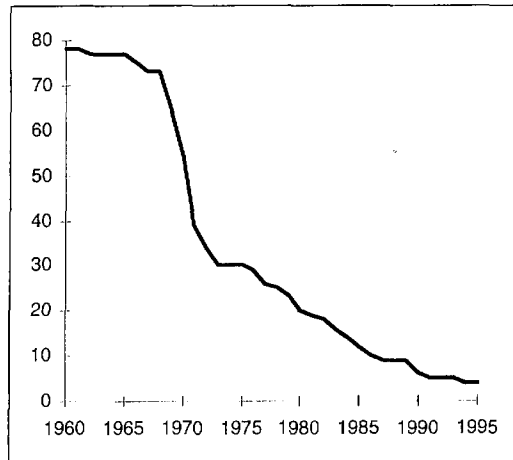
Således viser figur 11–12 den mængde-

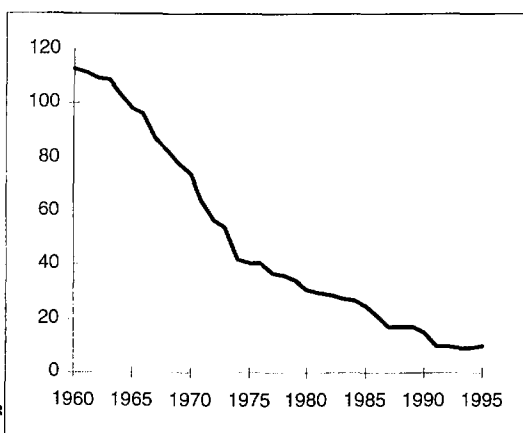
Mejerivirksomheder

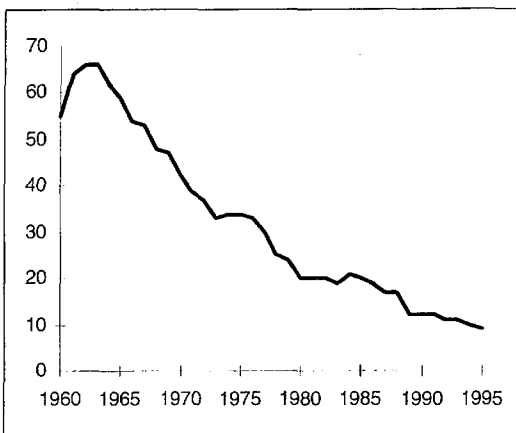
Slagteriselskaber

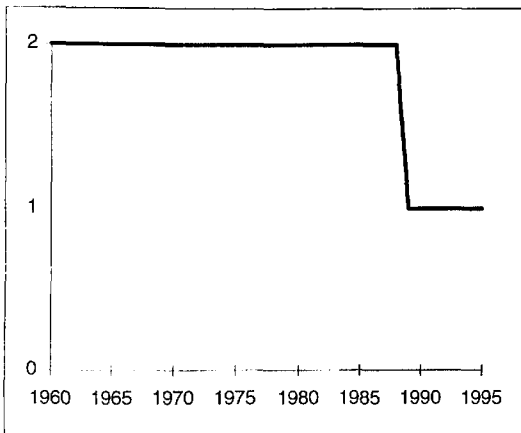
Kvægslagterier

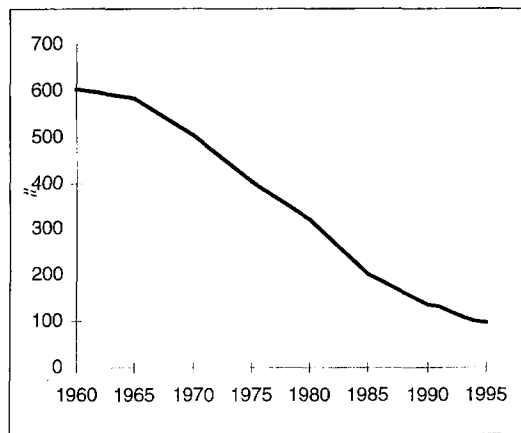
Fjerkræslagterier

Sukkerfabrikker

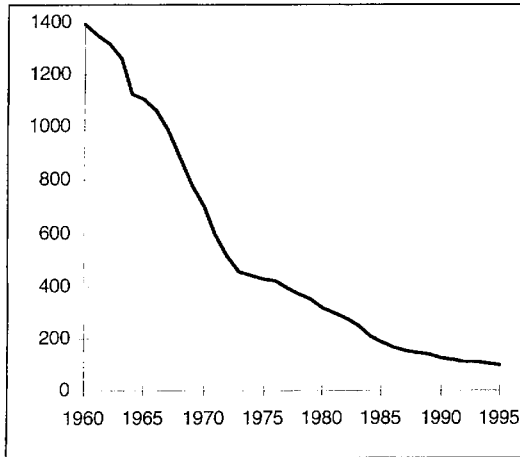
Grovvarevirksomheder

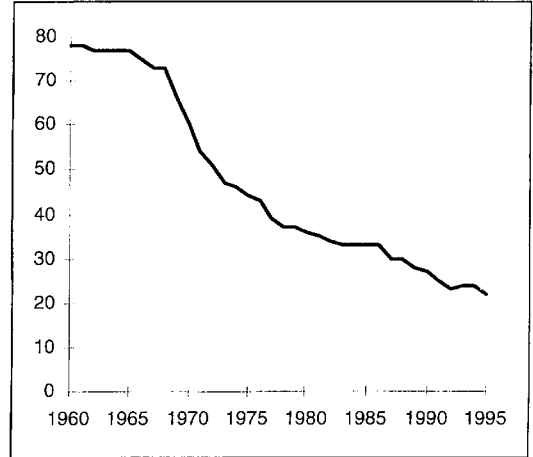
Figur 13. Antallet af selskaber i fødevarerindustrien.

Kilde: Egne beregninger på grundlag af brancheoplysninger.

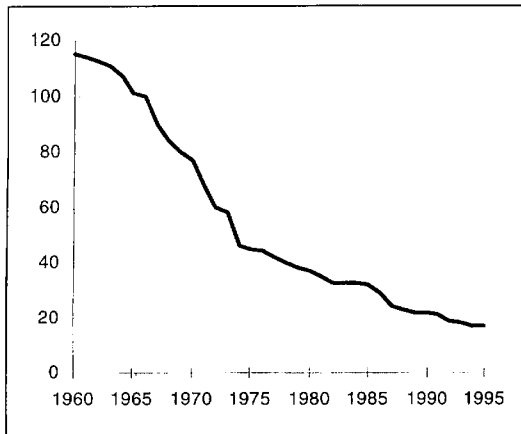
Mejerisektoren

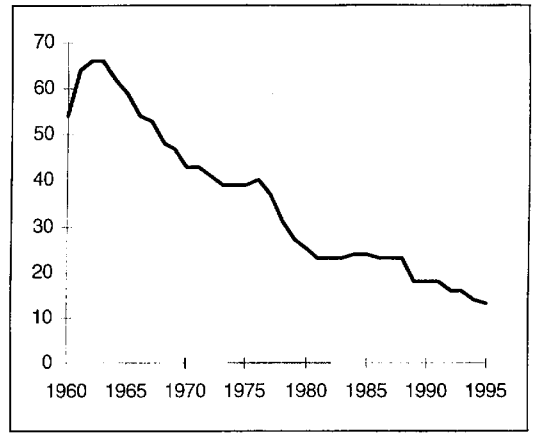
Slakterisektoren

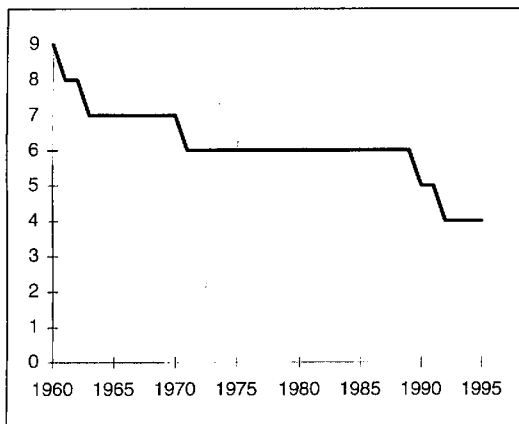
Kvægsektoren

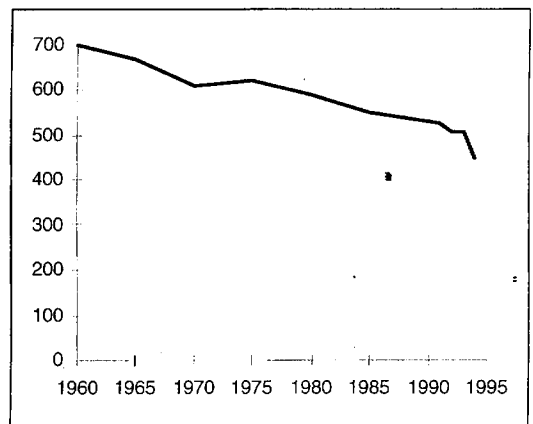
Fjerkræsektoren

Sukkersektoren

Grovvaresektoren

Figur 14. Antallet af anlæg i fødevarerindustrien.

Kilde: Egne beregninger på grundlag af brancheoplysninger.

mæssige udvikling i produktionen pr. virksomhed og pr. anlæg i perioden med 1960 = 100.

Som figurerne viser, har der gennem hele perioden været en kraftig tendens henimod større og større enheder. De årlige procentvise stigninger har været relativt konstante siden 1960, men udviklingen har været meget forskellig fra sektor til sektor. På virksomhedsniveau er udviklingen gået hurtigst i mælke- og svinesektoren, mens den er gået langsomst i sukkersektoren.

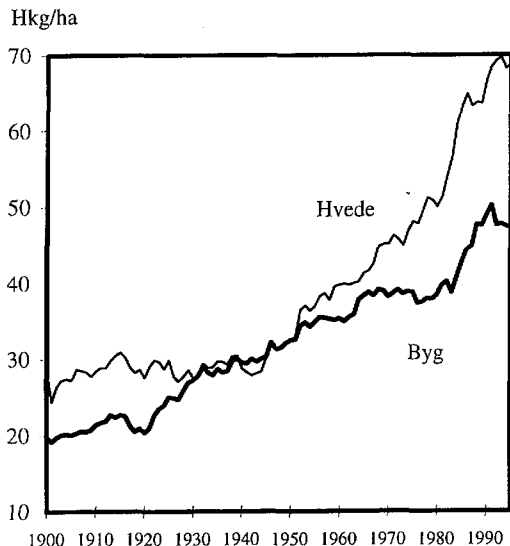
Når man ser på udviklingen i produktionen pr. anlæg, er udviklingen gået hurtigst i mælke- og fjerkræsektoren og langsomst i sukkersektoren.

Økonomiske vilkår

Som vist tidligere er den gennemsnitlige bedriftsstørrelse mere end fordoblet gennem det seneste kvarte århundrede. Samtidig er landbruget blevet mere og mere kapitalintensivt, hvilket har haft en kraftig arbejdsbesparende effekt. Arbejdskraft er blevet substitueret med bl.a. maskiner, både som følge af arbejdskraftbesparende ny teknologi og fordi arbejds lønnen pr. time er steget mere end priserne på andre ressourcer i produktionen. Den samlede produktion er derfor vokset støt på trods af langt færre ansatte i det primære jordbrug, og på trods af et faldende landbrugsareal.

Som eksempel på den stigende produktivitet i landbruget viser figur 15 udviklingen i høstudbytte for henholdsvis byg og hvede i perioden 1900-1995, her vist som løbende 5-års gennemsnit.

Udviklingen i arbejdsproduktiviteten i landbruget, forstået som real værditilvækst pr. arbejdskraften, har følgelig været relativt kraftig, hvilket fremgår af figur 16. Specielt siden midten af 1970'erne er arbejdsproduktiviteten steget markant. En landmand producerer således 4,5 gange så meget i dag i forhold til i midten af 1960'erne. Den meget store stigning i arbejds-

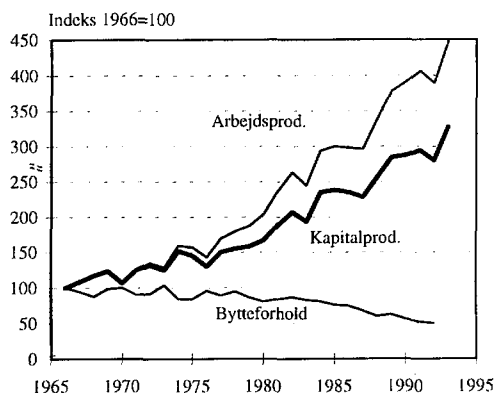

Figur 15. Hvede og bygudbytte i Danmark 1900-95

Kilde: Egne beregninger på grundlag af Danmarks Statistik (flere årgange a) m.m.

produktivitet dækker både over stigende værditilvækst og faldende arbejdskraftanvendelse.

Ser man på kapitalproduktiviteten, forstået som værditilvækst pr. kapitalen, skal det fremhæves, at udviklingen heri har været lavere end i arbejdsproduktiviteten, men at mønsteret omtrent har været det samme.

Figur 16. Produktivitet og bytteforhold i dansk landbrug

Kilde: Egne beregninger på grundlag af Danmarks Statistik (flere årgange b) m.m.

Kapitalproduktiviteten har generelt været stigende siden midten af 1970'erne, og specielt siden slutningen af 1980'erne har stigningen været af betydeligt omfang, jvf. figur 16.

For både arbejds- og kapitalproduktiviteten gælder det, at stigningen i de senere år har været kraftigere i landbruget end i det omgivende samfund.

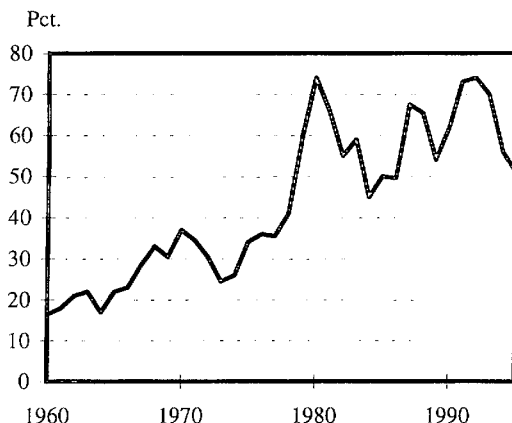
I figur 16 sammenstilles udviklingen i arbejds- og kapitalproduktiviteten endvidere med udviklingen i bytteforholdet. Bytteforholdet viser forholdet mellem landbrugets salgspriser og omkostninger. Et faldende bytteforhold betyder, at salgspriserne er steget mindre end omkostningerne.

Af figuren ses, at arbejds- og kapitalproduktiviteten på den ene side og bytteforholdet på den anden side har udviklet sig i hver sin retning siden midten af 1960'erne.

Udviklingen i produktivitet og bytteforhold hænger snævert sammen. Stordriftsfordele og ny teknologi i landbruget giver mulighed for øget produktivitet, hvorved produktionen stiger. Men da efterspørgslen ikke stiger tilsvarende, falder priserne på landbrugsvarer, hvorved bytteforholdet forringes. Dette tvinger landbruget til at effektivisere og mindske omkostningerne for at opretholde indkomsten. Dermed er man inde i en »ond« cirkel, der ofte betegnes »landbrugets trædemølle«.

De store investeringer i landbruget har umiddelbart medført, at erhvervet er meget produktivt, men også at landbrugets gælds- og rentebelastning er meget stor. I 1995 lå den gennemsnitlige gældsprocent (forholdet mellem landbrugets aktiver og gæld) på ca. 60%. Samme år var landbrugets nettorentudgifter på knap 10,6 mia. kr., hvilket er et fald på 0,8 mia. kr. i forhold til 1993. På trods af dette fald i nettorentudgifterne er renteutgifterne fortsat en af de største omkostninger i dansk landbrug. I forhold til de øvrige EU-lande ligger dansk landbrugs rentebelastning gennemsnitligt 3 gange højere.

Af landbrugets driftsoverskud i 1995 gik

Figur 17. Landbrugets nettorentudgifter i % af driftsoverskud

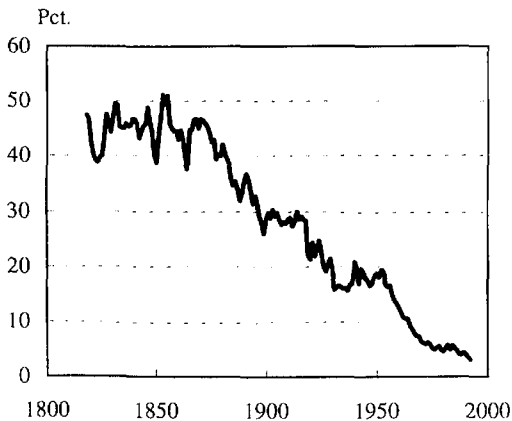
Kilde: Egne beregninger på grundlag af Danmarks Statistik (flere årgange a) m.m.

51% til erhvervmæssige renter. Trods den høje procentsats er der tale om et fald sammenlignet med de to foregående år. Tendensen i rentebetalingernes andel af driftsoverskuddet har således været positiv for landbruget de seneste par år. Sammenlignes niveauet fra starten af 1990'erne med niveauet for 20 år siden, kan det dog konstateres, at renteutgifternes andel af driftsoverskuddet er blevet mere end fordoblet, jvf. figur 17.

Den samlede værdiskabelse i landbruget, også kaldet landbrugets bruttofaktoringkomst, har som andel af Danmarks samlede bruttofaktoringkomst været kraftigt faldende siden slutningen af sidste århundrede, jvf. figur 18.

Danmark var i forrige århundrede i udtalt grad et landbrugssamfund, hvilket frem til ca. 1875 bl.a. gav sig udslag i, at landbruget stod for 40–50% af Danmarks totale BFI. Perioden frem til 1875 var karakteriseret ved høj efterspørgsel efter landbrugsvarer fra hjemmemarkedet såvel som fra eksportmarkederne, samt meget høje salgspriser.

Landbrugets andel af samfundsøkonomien har siden da været faldende, dog med enkelte undtagelser bl.a. omkring de to verdenskrige og Korea-krigen, hvor landbrugspriserne var høje. Landbrugets mindskede

Figur 18. Landbrugets BFI i % af Danmarks samlede BFI

Kilde: Egen fremstilling på grundlag af Hansen, S. Aa. (1983) m.m.

andel af det samlede BFI er en naturlig konsekvens af udviklingen i det omgivende samfund, dvs. med industriens og senere serviceerhvervenes stigende betydning.

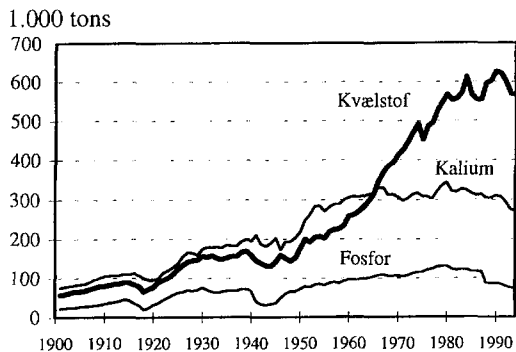
Miljø

Landbrugets vigtigste produktionsfaktor er naturen, og påvirkning af det omgivende miljø – både positivt og negativt – kan dermed ikke undgås. De mest fremtrædende emner i miljødebatten er spørgsmål om landbrugets brug af gødning og pesticider, samt økologisk landbrug.

Grafen i figur 19 viser et stærkt stigende forbrug af gødningsstoffer, især kvælstof, igennem det sidste århundrede. Stigningen indtræffer hovedsageligt i forbindelse med intensiveringen af landbrugsproduktionen fra 1950 og frem til ca. 1980, hvorefter gødningsanvendelsen er stagnerende med tendens til fald i de senere år.

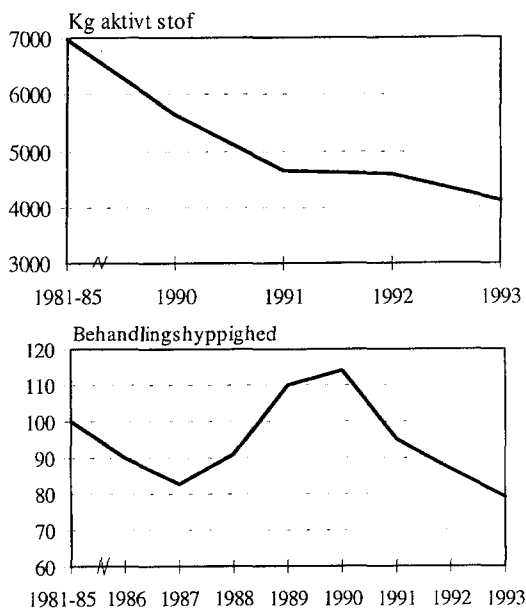
Med hensyn til pesticidforbruget gør den samme faldende trend sig gældende i de senere år, jfr. figur 20.

Den faldende mængde aktivt stof hænger sammen med en udvikling af koncentrerede bekæmpelsesmidler med lavere doseringer.

Figur 19. Landbrugets samlede anvendelse af gødningsstoffer

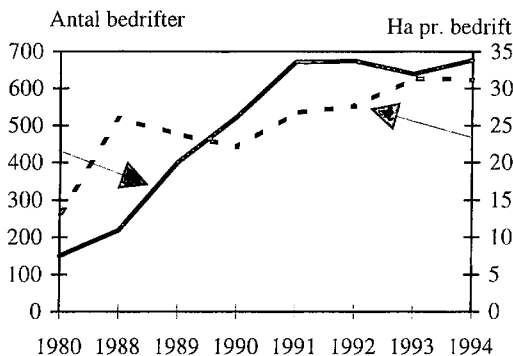
Kilde: Danmarks Statistik (flere årgange a)

Figur 20. Landbrugets samlede anvendelse af pesticider og afgrødekorrigeret behandlingshyppighed

Kilde: Danmarks Statistik (flere årgange a).

Den afgrødekorrigerede behandlingshyppighed er derimod et udtryk for, hvor mange normaldoseringer pr. ha. der anvendes, korrigeret for ændringerne i afgrødesammensætningen, hvor flere vinterafgrøder medfører et større behov for beskyttelsesmidler. Det er dermed en teoretisk beregnet størrelse, der ikke siger noget om hvor mange

Figur 21. Antallet af økologiske bedrifter og ha pr. bedrift.

Kilde: Danmarks Statistik (flere årgange a)

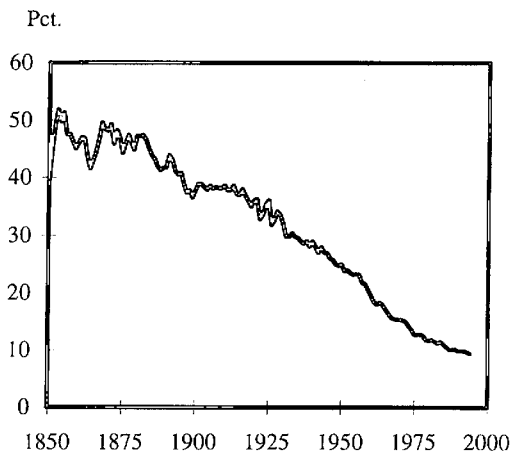
gange, der rent faktisk køres på marken. Det ses, at behandlingshyppigheden er faldende, så den i 1993 var på 79% af niveauet i 1981-85.

I relation til miljøforholdene og udviklingen heri er det interessant at se på den økologiske landbrugsproduktion. Udviklingen i antallet af disse fremgår af figur 21.

Figuren viser et stigende antal økologiske bedrifter og en samtidig stigning i arealet pr. bedrift, hvilket indikerer, at større og større bedrifter omlægges. De økologiske bedrifter udgør i antal 2,5% af heltidsbedrifterne eller 1% af samtlige bedrifter. Arealet udgør under 1% af det samlede danske landbrugsareal. Mængden af produktionen, der i dag kommer fra økologiske landbrug, er derfor stadig af begrænset størrelse.

Forbrug

Fødevarer spiller en essentiel, men aftagende rolle i det samlede danske forbrug. Efterspørgselen og derved forbruget af fødevarer er relativt konstant, medens efterspørgselen efter eksempelvis varige forbrugsgoder, serviceydelser, biler, bolig mv. vokser med stigende økonomisk velstand. Endvidere stiger priserne på fødevarer mindre end den generelle inflation i samfundet. Derfor har værdien af fødevarerforbruget som andel af

Figur 22. Fødevarernes andel af forbruget i Danmark.

Kilde: Egne beregninger på grundlag af Danmarks Statistik (flere årgange c), Hansen, S. A. (1983) m.m.

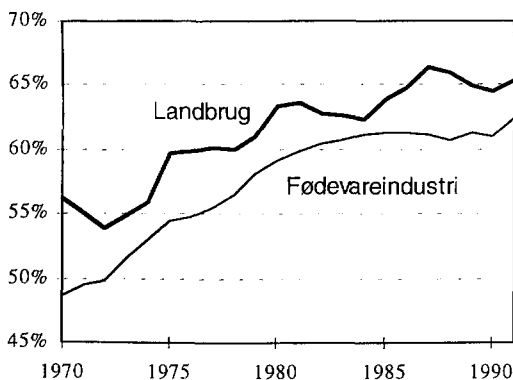
det samlede danske forbrug generelt været faldende de sidste mange årtier, jvf. figur 22.

Fødevarer udgør i dag under 10% af det samlede forbrug.

Afsætning og eksport

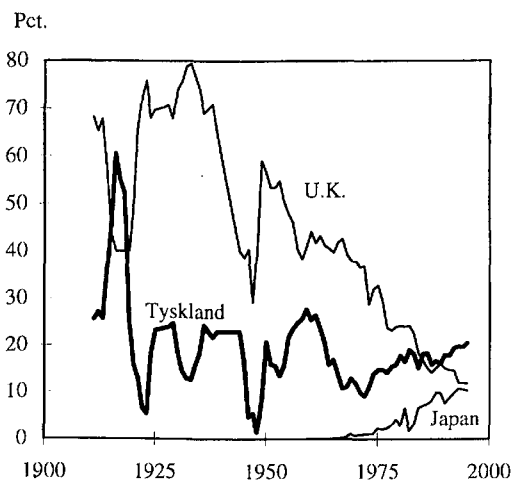
Afsætningen af danske landbrugsprodukter er og har i en meget lang periode været meget internationalt orienteret. Ca. 2/3 af produktionen går i dag til eksport, jvf. figur 23, hvorved internationaliseringsgraden må siges at være meget høj. Med den store eksportandel har eksportmarkederne naturligvis stor betydning for afsætningen af landbrugsprodukter, men samtidig er hjemmemarkedet vigtigt for afsætningen. Hjemmemarkedet fungerer som regel som første trin i afsætningen og derved som en slags testmarked, før en eventuel eksport påbegyndes.

Allerede i forrige århundrede blev en stor del af den danske landbrugsproduktion eksporteret. Først var Tyskland hovedaftager, men efter krigen mod Tyskland i 1864 overtog UK rollen som hovedaftager. Fra starten af dette århundrede blev over 50% af den

Figur 23. Eksportandelen for danske landbrugsvarer.

Kilde: Danmarks Statistik (flere årgange b)

Figur 24. Udviklingen i dansk landbrugs hovedeksportmarkeder i % af samlet dansk landbrugs-eksport

Anm.: Korrektion ved de to verdenskrige

Kilde: Egne beregninger på grundlag af Landbrugsraadet (flere årgange), Danmarks Statistik (flere årgange d) m.m.

samlede produktion eksporteret, og siden mellemkrigstiden har eksportandelen ligget omkring 2/3 af produktionen, jvf. figur 23.

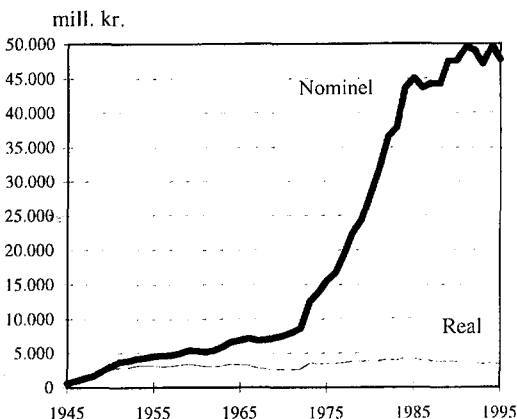
Landbrugseksporten bliver i dag afsat til ca. 150 lande spredt over hele verden, hvoraf de 8 største eksportmarkeder aftager ca. 75%. De danske producenter var længe meget afhængige af det engelske marked, der i begyndelsen af 1950'erne aftog ca. 60% af den danske landbrugseksport og endnu mere

tilbage i 30'erne. Dette billede har dog siden ændret sig, idet UK's betydning som eksportmarked er faldet betydeligt og i midten af 1980'erne blev UK overhalet af Tyskland som det vigtigste eksportmarked. Det største enkeltmarked, Tyskland, aftager således i dag omkring 21% af den samlede landbrugseksport, mens UK nu tegner sig for omkring 12%, jvf. figur 24.

UK's faldende betydning som eksportmarked skal ses i sammenhæng med, at de væsentligste eksportvarer til det engelske marked er bacon og smør, der er kendetegnet ved en meget lav efterspørgselsvækst.

Tre andre vigtige enkeltmarkeder er Japan, Italien og USA, mens de arabiske lande i Mellemøsten i det seneste årti har fået stigende betydning. Markederne i Japan og USA har haft en ret svingende betydning for landbrugseksporten. Dette skyldes dels udbruddene af mund- og klovesyge i starten af 1980'erne, der i vid udstrækning lukkede disse markeder for eksport af kødprodukter, dels valutakursændringer.

Eksporten er således spredt på langt flere markeder, end det tidligere var tilfældet, samtidig med at mange af dansk landbrugs eksportmarkeder ligger uden for EU og det øvrige Europa. Totalt set er det små 45% af

Figur 25. Landbrugseksport 1945-95 – real og nominal.

Kilde: Egne beregninger på grundlag af Landbrugsraadet (flere årgange), Danmarks Statistik (flere årgange a) m.m.

landbrugseksporten, der går til lande uden for EU, mens det er små 40%, det går til lande uden for Europa.

Ser man på udviklingen i eksportens værdi, jvf. figur 25, fremgår det, at værdien i løbende priser er steget fra godt 650 mill. kr. i 1960 til ca. 48 mia. kr. i 1995.

En første markant udvikling i værdien af landbrugseksporten er fra 1972 til 1973, hvor Danmark indtræder i EF. Den nominelle værdi stiger således fra ca. 8,5 mia. kr. i 1972 til ca. 12,5 mia. kr. i 1973. I løbet af de næste ti år stiger den nominelle værdi af landbrugseksporten kraftigt, for i 1984 at komme over 43 mia. kr.

Renser man værdien af landbrugseksporten for inflation, hvorved man får værdien i faste priser (her i 1945-kr.) – kaldet realværdien af landbrugseksporten – kan det konstanteres, at den reale værdi af eksporten har fulgt den generelle udvikling i samfundet set over hele perioden. Vedrørende udviklingen i landbrugseksportens værdi i faste priser fra Danmarks EF-medlemskab og frem, skal det fremhæves, at værdien i

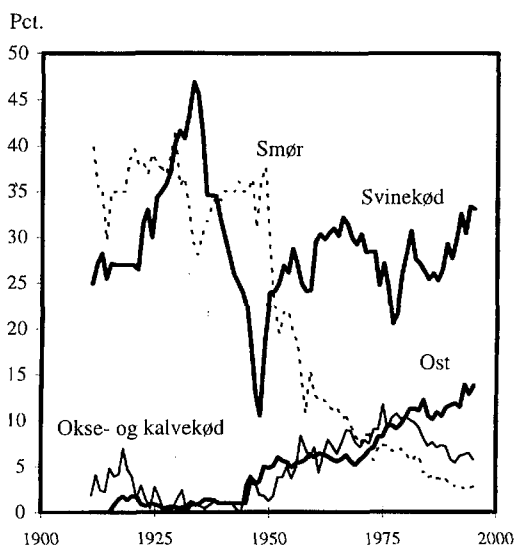
1945-kr. umiddelbart steg fra ca. 2,7 mia. kr. i 1972 til ca. 3,6 mia. kr. i 1973, dvs. en stigning på ca. 33% i faste priser. I de følgende ti år formåede landbruget at øge eksporten af landbrugsprodukter i et sådant omfang, at den høje inflation ikke udhulede realværdien af landbrugseksporten. Tværtimod steg den reale værdi fra 1973 til 1984, hvor den toppede på små 4,3 mia. 1945-kr. I ti-året fra 1985-1994 er eksportens realværdi dalet noget for i 1994 at ligge på ca. 3,5 mia. 1945-kr., hvilket er 2-4 gange mere end i årene umiddelbart efter 2. verdenskrig.

Landbrugseksporten udgør i dag knapt 20% af Danmarks samlede vareeksport.

Svinekød og ost er i dag de største enkeltvarer i den danske landbrugseksport. Der har dog været en markant udvikling siden 1910, jvf. figur 26.

Som det bl.a. ses, har smør fået en faldende andel af den danske landbrugseksport, mens ost er steget.

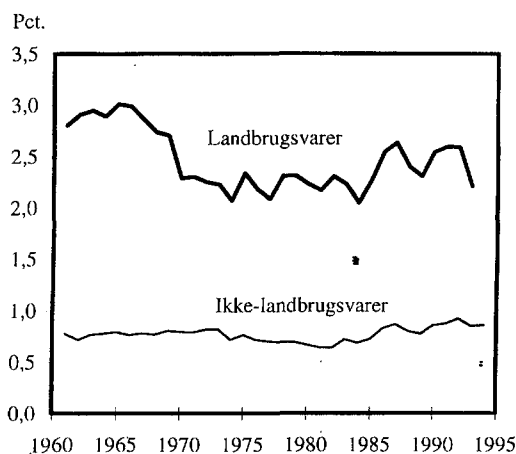
Umiddelbart kan dansk landbrug godt virke meget lille i en global sammenhæng. Det danske landbrugsareal udgør under 0,2% af verdens samlede landbrugsareal, og de danske landmænd udgør kun 0,1% af alle land-

Figur 26. Sammensætningen af den danske landbrugseksport

Anm.: Korrektion ved de to verdenskrige

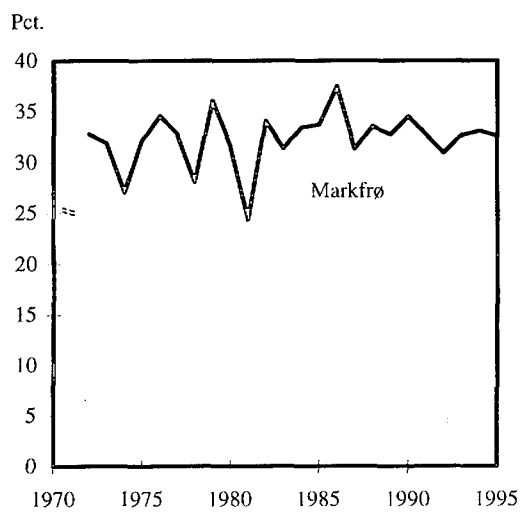
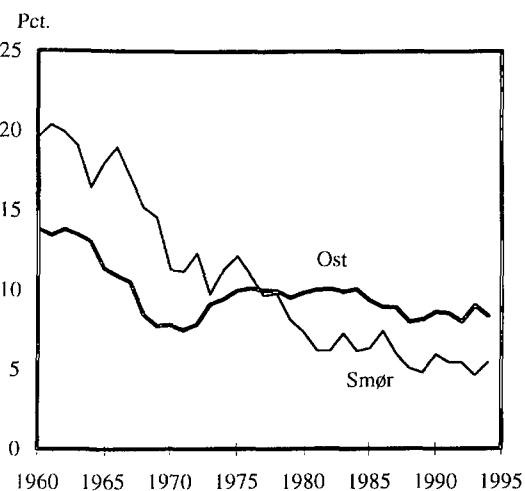
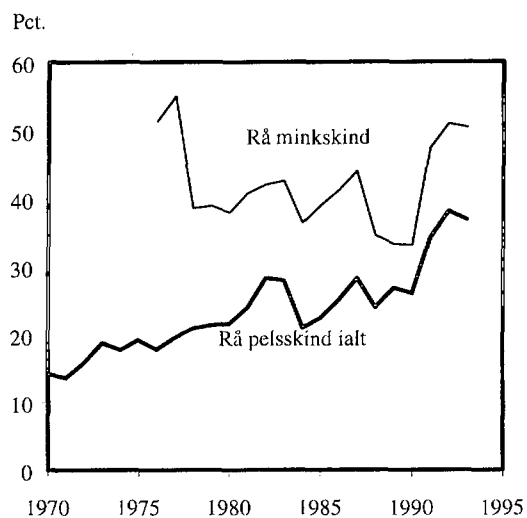
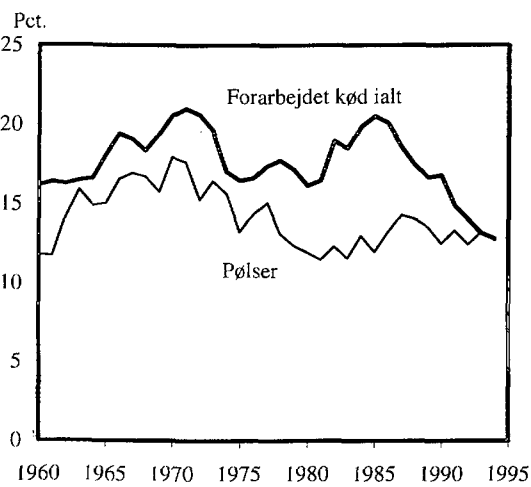
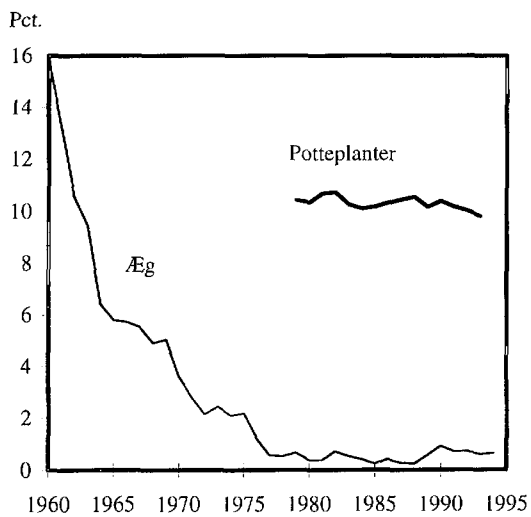
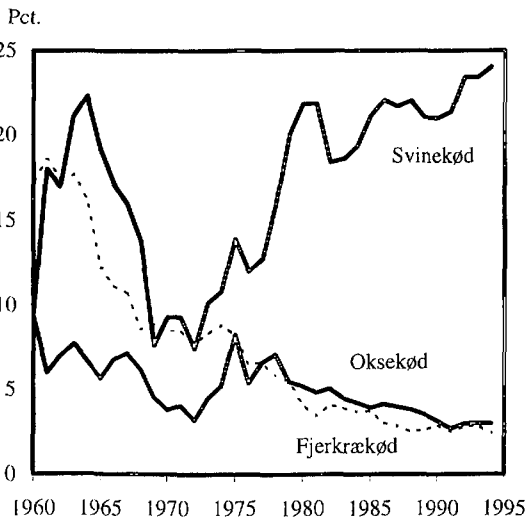
Kilde: Egne beregninger på grundlag af Landbrugsraadet (flere årgange)

Figur 27. Udvikling i dansk landbrugs andele af verdensmarkedet for forskellige landbrugsprodukter

Kilde: Egne beregninger på grundlag af FAO (flere årgange b), UN (flere årgange) m.m.

Tabel 1. Danmarks og dansk landbrugs andel af internationale størrelser (1994)

Landmænd	0,01%
Landbrugsjorden	0,18%
Verdensmarkedet for fødevarer	2,8%
- - - landbrugsvarer	2,3%
- - - al handel	1,0%
- - - smør	5,4%
- - - ost	8,4%
- - - forarbejdet kød	12,8%
- - - svinekød	24,0%
- - - bacon/skinke	27,5%
- - - græs- og kløverfrø	33,1%
- - - minkskind	37,0%

Kilde: Egne beregninger på grundlag af FAO (1996 a+b) m.m.

mænd i hele verden. Men som det fremgår af tabel 1 udgør danske landbrugs- og fødevarer i flere tilfælde ganske betydelige andele af den internationale handel med fødevarer. Danmark er således verdens største eksportør af svinekød, bacon/skinke, græs- og kløverfrø samt minkskind.

Trods det beskedne landbrugsareal og det beskedne antal landmænd set i et internationalt perspektiv har dansk landbrug således bemærkelsesværdigt store andele af verdensmarkedet for relativt centrale landbrugsvarer. Dette indikerer, at dansk landbrug har en god international konkurrenceevne på områderne svinekød, mejerivarer, græs- og kløverfrø samt minkskind.

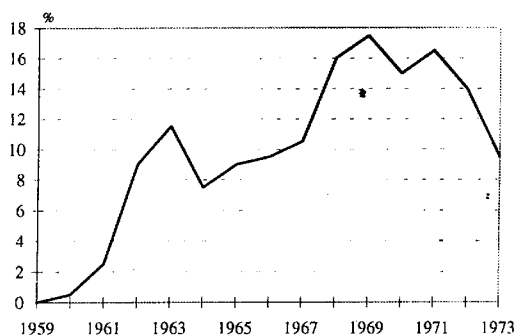
Der har været en markant udvikling i de forskellige landbrugsprodukters markedsandele gennem de seneste årtier, jvf. figur 27.

Som det ses af graferne, har landbrugsvarerne vedvarende haft en højere andel af verdensmarkedet end ikke-landbrugsvarer. Inden for landbrugsvarerne er der sket betydelige forandringer, idet f.eks. svinekød har fået en stigende andel af verdensmarkedet, mens fjerkræ, æg og smør har haft en faldende andel.

Landbrugspolitik

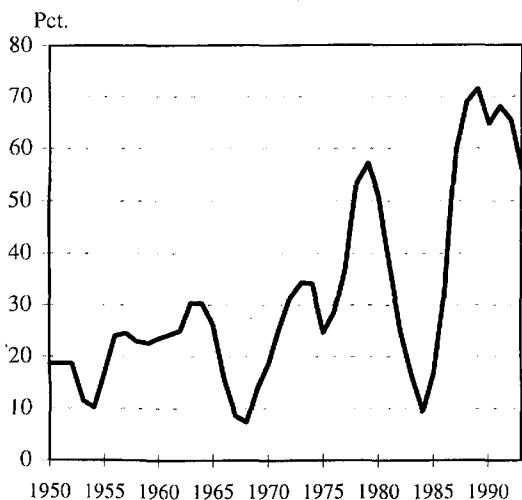
I slutningen af 1800-tallet oplevede europæisk landbrug en omfattende landbrugs-krise med stærkt faldende afsætningspriser. Krisen var et resultat af transportmidlernes udvikling, der muliggjorde eksport, så fjerntliggende kornproducenter i USA og Øst-europa blev konkurrenter på det europæiske marked. Reaktionen i det meste af Europa var protektionisme i form af told, men i Danmark valgtes en anden løsning. Danmark var på daværende tidspunkt nettoeksportør af korn, hvorfor en toldmur ikke kunne løse krisen. I stedet valgtes de danske landmænd at omlægge produktionen fra vegetabiliske til animalske produkter, da prisen på husdyr-produkterne ikke var faldet i samme grad som prisen på korn. Danmark valgtes dengang omstilling i stedet for protektionisme. Indtil sidst i 1950'erne kan man generelt sige, at støtten til erhvervet ikke var særligt omfattende set i forhold til andre europæiske lande. Undtagelser herfor er perioderne omkring de to verdenskrige, hvor erhvervet blev støttet og reguleret på forskellig vis.

Med start i 1958 blev der opbygget en række danske støtteordninger, alle etableret som midlertidige ordninger, med det formål at hjælpe landbruget ud af aktuelle indkomst-

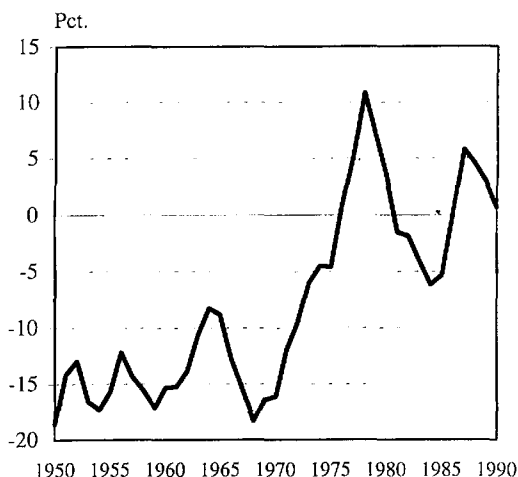
Figur 28. Udvikling i landbrugsstøtten i% af produktionsværdi

Kilde: Thomsen, C. C. (1986)

Figur 29. Priseniveauet (prisstøtte) på landbrugsprodukter i Danmark i forhold til verdensmarkedet

Kilde: Egne beregninger på grundlag af materiale fra FAO, OECD m.m.

Figur 30. Priseniveauet (prisstøtte) på landbrugsprodukter i Danmark i forhold til i-lande

Kilde: Egne beregninger på grundlag af materiale fra FAO, OECD m.m.

problemer. Danmark var som eksportør stadig meget afhængig af verdensmarkedet og prisudviklingen på dette var til ugunst for dansk landbrug. Blandt de indførte landbrugspolitiske indgreb kan nævnes markedsordninger med prisgarantier og lempelse i beskatningsforhold.

Som det fremgår af figur 28, steg støtten til landbruget markant op gennem 1960'erne.

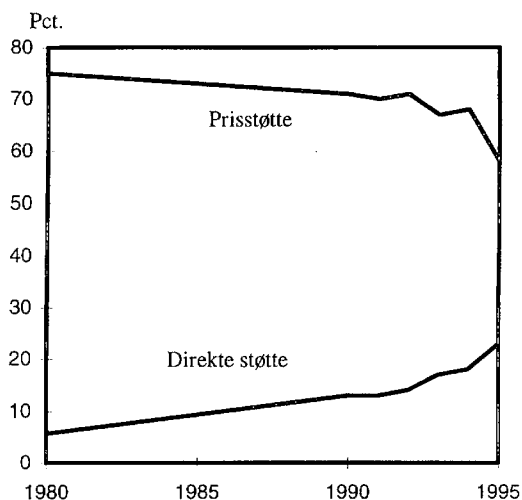
Støtten var koncentreret om de produkter, der havde de største afsætningsproblemer, hvilket snarere forværrede end løste disse problemer. Nogen større reformering af den danske landbrugspolitik fandtes ikke nødvendig, da optagelsen i EF var umiddelbart forestående. Dansk landbrug havde store forventninger til optagelsen i den fælles landbrugspolitik. Det var ikke så meget markedsordninger, men snarere et større marked, forventningerne var rettet imod. På kort sigt blev mange af dansk landbrugs problemer løst ved Danmarks indtræden i EF, herunder markedsadgangen, jfr. figur 29.

Figur 29 viser en beregning over prisniveauet i Danmark set i forhold til verdensmarkedet. Beregningen er dels påvirket af

støtte, men også af kursen på US\$. Sidstnævnte er den valuta, hovedparten af handlen med landbrugsvarer på verdensmarkedet foregår i. Kurvens fald fra primo 1980'erne til medio 1980'erne skyldes en kraftigt stigende dollarkurs.

Figur 30 viser prisniveauet i Danmark overfor prisniveauet i andre i-lande, som er de mest relevante lande at sammenligne med. Det ses, at Danmark var på et lavere niveau frem til indmeldelsen i EF i 1973.

Begge figurer viser, at prisniveauet i Danmark har været markant stigende siden optagelsen i EF. I starten af 1980'erne faldt prisstøtten – især på grund af dollarkursudviklingen. Trods den stadig meget svage dollar er prisstøtten i starten af 1990'erne i Danmark tæt på gennemsnittet af i-landene. Dette skal også ses i lyset af, at også priser fra de central- og østeuropæiske lande indgår i beregningerne. Dertil kommer, at prisstøtten til dansk landbrug – som jo udelukkende kan henføres som en virkning af EU's landbrugspolitik – udgør langt den største del af den samlede landbrugsstøtte. I andre lande – og i OECD-landene i gennemsnit – spiller anden støtte en forholdsvis større rolle.

Figur 31. Udvikling i prisstøtte og direkte tilskud i OECD-landene

Kilde: Egne beregninger på grundlag af OECD (1996) m.m.

Det kan derfor konkluderes, at støtten til dansk landbrug ikke overstiger det gennemsnitlige niveau i hele den vestlige verden.

Det gælder for landbruget i både EU og i hele OECD i gennemsnit, at støtteformen forandres. Som eksempel skete der med EU-reformen fra 1992 et delvist skifte i landbrugspolitikken fra en højprispolitik til en lavprispolitik med støtte i form af direkte betalinger, jfr. figur 31.

Figur 31 viser, at der i hele den vestlige verden er en udvikling, hvor prisstøtten i landbrugspolitikken er relativt faldende, mens den direkte støtte i form af hektarstøtte,

dyrepræmier, indkomststøtte m.m. er relativt stigende.

Der er således tale om et væsentligt skifte i både mål og midler i landbrugspolitikken.

Kilder:

- Danmarks Statistik (flere årgange a): Landbrugsstatistik
- Danmarks Statistik (flere årgange b): Input-output tabeller og analyser
- Danmarks Statistik (flere årgange c): Tiårsstatistik
- Danmarks Statistik (flere årgange d): Danmarks vareind- og -udførsel / Udenrigshandelen fordelt på varer og på lande
- De danske Landboforeninger (flere årgange): Landøkonomisk Oversigt
- FAO (1995 a): FAO Trade Yearbook
- FAO (1995 b): FAO Production Yearbook
- FAO (Flere årgange a): FAO Trade Yearbook
- FAO (flere årgange b): FAO Production Yearbook
- Hansen, Svend Aage (1983): Økonomisk vækst i Danmark.
- Landbrugsraadet (flere årgange): Landbrugsekporten
- OECD (1996): Agricultural Policies, Markets and Trade in OECD-countries
- Thomsen, Carl Chr. (1986): Noter til Landbrugspolitik I. KVL.
- UN (flere årgange): International Trade Statistics Yearbook.

Gældsprocenten i dansk landbrug: Udviklingen siden 1981 og sammenligning med andre EU lande

Af docent *Svend Rasmussen* og forskningsassistent *Torben Wiborg*,
Sektion for Økonomi, KVL.

Gældsprocenten i dansk landbrug er steget drastisk i de sidste 10–15 år. Data fra Statens Jordbrugs- og Fiskeriøkonomiske Institut anvendes til analyse af udviklingen. Resultaterne viser, at meget af udviklingen i gældsprocenten kan forklares ved den hastige strukturudvikling dansk landbrug har gennemgået de seneste år. Herefter sammenlignes den danske udvikling med udviklingen i Tyskland, Frankrig, Holland og Storbritannien, hvor gældsprocenten er væsentligt lavere.

Indledning

Gældsprocenten (samlet gæld i procent af samlede aktiver) i dansk landbrug er steget væsentligt i de seneste 10–15 år. Ifølge de officielle statistikker fra Statens Jordbrugsøkonomiske Institut (SJI, 1981 og SJI, 1995) er den gennemsnitlige gældsprocent for bedrifter med mere end 5 ha steget fra omkring 32% i 1981 til omkring 56% i 1995. Disse gennemsnitstal dækker over en stor spredning imellem de forskellige bedrifter. I 1993 estimerede SJI, at 11% af fuldtidsbedrifterne havde en gældsprocent, der var større end 100% (SJI, 1993).

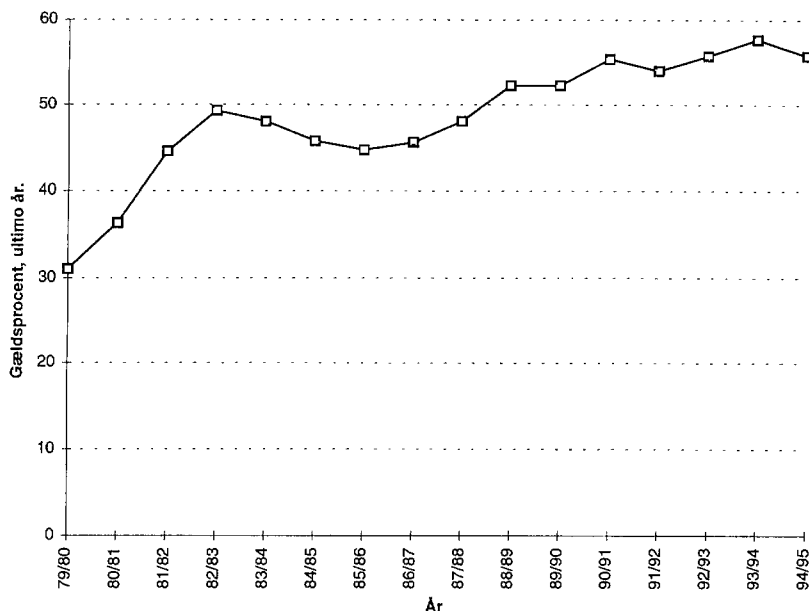
Gældsprocenten er også steget til et højt niveau i sammenligning med andre EU lande (Cavailhes og Le Hy, 1993), og renteudgifterne er 2 til 3 gange højere i dansk landbrug end i andre EU-lande (De Danske Landboforeninger, 1992a, Blogowski et al, 1992).

Årsagen til stigningen i gældsprocenten skal findes i en række faktorer. En af de væsentlige faktorer er ændringer i værdien af aktiver og passiver. Sådanne ændringer har den enkelte landmand kun lille eller ingen indflydelse på. Der er dog også forhold, som den enkelte landmand har haft en indflydelse på, f.eks. valg af forbrug, investeringer og

finansiering. Endelig kan ændringen i gældsprocenten forklares ved strukturelle ændringer i landbruget, betinget af f.eks. generationsskift eller ændringer i bedrifternes størrelser.

En høj gældsprocent er ikke nødvendigvis et problem i sig selv set fra et økonomisk synspunkt, hverken for landmanden eller for samfundet. I visse tilfælde kan det være særdeles fornuftigt at øge gælden. Men hvis den disponible indkomst falder, og/eller gældsprocenten bliver så høj, at den alvorligt hæmmer friheden til at foretage økonomiske beslutninger og modstå svigtende indtægter, så kan en høj gældsprocent blive et alvorligt problem. Udviklingen siden begyndelsen af firserne har bragt mange landmænd i den situation, hvilket har medført et stort antal af tvangsauktioner og gældssanerlinger (De Danske Landboforeninger, 1994, p. 84).

Formålet med denne artikel er at identificere de faktorer, som har været de væsentligste årsager til udviklingen i den danske gældsprocent siden 1980. Udviklingen vil blive sammenlignet med udviklingen i andre europæiske lande, og vi vil forsøge at forklare forskellene mellem Danmark og de andre lande.

Figur 1. Udviklingen i den danske gældsprocent. Kilde: SJI, flere år. Data er repræsentative for bedrifter med mere end 5 ha.

Udviklingen i gældsprocenten i dansk landbrug

Udviklingen i gældsprocenten over de 15 år fra 1980 er vist i figur 1.

Gældsprocenten er beregnet ved at dividere den totale gæld med værdien af de totale aktiver. Aktiverne her inkluderer aktiverne ejet af landmanden, hvilket indebærer at værdien af forpagtet jord ikke er inkluderet¹.

Udviklingen over tid viser en skarp stigning i gældsprocenten fra 1980 til 1983. Efter et lille fald i midten af firserne (primært p.g.a. stigning i jordværdierne, se senere) er gældsprocenten steget støt fra 1986/87 til 1993/94, mens den sidste år faldt en anelse.

Modellen til at analysere ændringen i gældsprocenten

For at analysere ændringen i gældsprocenten bruger vi den følgende simple model:

¹ I 1994 var andelen af forpagtet jord ca. 4%, en andel, der har været ret stabil over tiden (SJI, 1994).

$$G_t = G_{t-1} + g_1 - g_2 + g_3 \quad (1)$$

$$A_t = A_{t-1} + a_1 - a_2 + a_3 \quad (2)$$

$$GP_t = G_t/A_t \quad (3)$$

$$GP_t = (g_1/A_t) - (g_2/A_t) + (g_3/A_t) - (G_{t-1}a_1)/(A_{t-1}A_t) + (G_{t-1}a_2)/(A_{t-1}A_t) - (G_{t-1}a_3)/(A_{t-1}A_t) + G_{p,t-1} \quad (4)$$

hvor G_t er den totale gæld til tiden t , g_1 er den nominelle ændring i gældens værdi fra $t-1$ til t , g_2 er akkord på gæld fra $t-1$ til t , g_3 er netto låntagningen fra $t-1$ til t , A_t er aktivernes totale værdi (eksklusiv værdien af forpagtet jord) til tiden t , a_1 er den nominelle ændring i aktivernes værdi fra $t-1$ til t , a_2 er afskrivningen fra $t-1$ til t , og a_3 er nettoinvesteringerne (køb minus salg) fra $t-1$ til t . Endelig er GP_t gældsprocenten til tiden t .

På baggrund af (1), (2) og (3) kan ændringen i gældsprocenten opdeles i 6 faktorer som vist i (4). Disse faktorer er videre beskrevet nedenfor.

De data, som er brugt til analysen, stammer fra Landbrugsstatistikken, som udgives hvert år af Statens Jordbrugs- og Fiskeriøkonomiske Institut. (SJI, flere år). Denne statistik er baseret på en repræsentativ stikprøve blandt landbrug over 5 ha.

Table 1. Udviklingen i gældsprocenten i dansk landbrug, og årsager til ændringer i gældsprocenten i løbet af året. Kilde: SJI, flere år. BEMÆRK: Data er baseret på repræsentative udsnit af bedrifter med mere end 5 ha. Da der trækkes et nyt udsnit hvert år behøver gældsprocenten ultimo år t ikke at være den samme som gældsprocenten primo år t+1, p.g.a. strukturelle ændringer og aldersforskydninger. Data for hvert år er baseret på et udtræk af bedrifter fra begyndelsen af året.

År	Gældsprocent primo år i % (GP _{t-1})	Årsager til ændringerne						Gældsprocent ultimo år i % (GP _t)
		Konjunktur aktiver % point (-b ₃)	Afskrivninger % point (b ₅)	Nettoinvesteringer % point (-b ₆)	Konjunkturgæld % point (b ₁)	Akkord på gæld % point (-b ₂)	Nettolåntagning % point (b ₃)	
79/80	29,01							30,98
80/81	32,93	+ 0,28	+ 0,81	- 1,08	+ 0,06		+ 3,23	36,23
81/82	42,27	+ 0,23	+ 1,27	- 1,88	+ 0,92		+ 1,67	44,48
82/83	46,19	- 1,02	+ 1,56	- 2,53	+ 4,87		+ 0,12	49,19
83/84	50,01	- 6,37	+ 1,60	- 2,12	+ 2,96		+ 1,90	47,98
84/85	49,30	- 4,08	+ 1,52	- 2,86	+ 0,89		+ 1,05	45,82
85/86	46,08	- 6,91	+ 1,25	- 2,14	+ 4,06		+ 2,41	44,75
86/87	46,09	+ 0,46	+ 1,34	- 1,92	- 2,76		+ 2,35	45,56
87/88	45,95	+ 0,15	+ 1,34	- 1,23	+ 0,28	- 0,04	+ 1,59	48,04
88/89	48,69	- 0,35	+ 1,48	- 2,04	+ 3,14	- 0,07	+ 1,35	52,20
89/90	53,53	- 0,02	+ 1,67	- 3,04	- 0,77	- 0,01	+ 0,90	52,26
90/91	54,53	+ 0,25	+ 1,70	- 2,89	- 0,27	- 0,02	+ 2,12	55,42
91/92	55,31	- 2,30	+ 1,69	- 2,69	+ 0,77	- 0,12	+ 1,39	54,05
92/93	54,25	+ 1,15	+ 1,67	- 1,69	- 0,09	- 0,02	+ 0,56	55,83
93/94	55,42	+ 0,78	+ 1,66	- 1,98	+ 1,59	- 0,14	+ 0,41	57,72
94/95	59,29	- 0,68	+ 1,74	- 2,95	- 2,26	- 0,14	+ 0,72	55,73
Sum	-	-18,43	+22,30	-33,04	+13,39	- 0,56	+21,77	-

Årsager til ændring i gældsprocenten fra 1980 til 1995

Resultaterne af analysen er vist i tabel 1. Overskriften i hver kolonne svarer til model (4), når den skrives som følger:

$$GP_t = b_1 - b_2 + b_3 - b_4 + b_5 - b_6 + GP_{t-1}$$

Resultaterne i tabel 1 viser derfor årsagerne til ændringen i gældsprocenten i løbet af regnskabsåret, inden for den (repræsentative) stikprøve af bedrifter, der danner grundlag for statistikken det pågældende år.

Hvis vi sammenligner gældsprocenten i slutningen af år t (yderste højre kolonne) med gældsprocenten i starten af næste år (år t+1, yderste venstre kolonne) er det vigtigt at bemærke, at gældsprocenten i starten af

år t+1 ikke nødvendigvis er den samme som i slutningen af år t, som man måske ville have forventet. For eksempel er gældsprocenten i slutningen af år 88/89 52,20%, mens den i starten af år 89/90 er 53,53%.

Årsagen er ikke dårlige regnskabsprincipper. I stedet er grunden den simple, at nogle af bedrifterne i stikprøven bliver udskiftet, for at holde stikprøven² repræsentativ. Derfor er det ikke de samme bedrifter der indgår i år t, og år t+1.

I næsten alle år kan man se, at gældsprocenten er højere i starten af et år, end i slutningen af det foregående. Baggrunden for

2 Der er omkring 2000 bedrifter i hele stikprøven, hvoraf ca. 1/3 bliver udskiftet hvert år.

dette er dels en systematisk strukturændring i landbrugssektoren, og dels ændringer i gældsstrukturen i forhold til landmandens alder.

Hvis vi først ser på alderen, er det typiske forløb i Danmark, at landmanden starter i en ung alder med en høj gældsprocent og trækker sig tilbage som gammel med en lav gældsprocent (se senere). For at stikprøven skal være repræsentativ skal landmændenes gennemsnitlige alder i starten af år $t+1$ være lavere, end den var i slutningen af år t . Såfremt de yngre landmænd har en højere gældsprocent end de ældre de erstattede, vil den nye gennemsnitlige gældsprocent i starten af år $t+1$ være højere end den i slutningen af år t .

De andre strukturforandringer, som måske kan have en indflydelse, er det faldende antal bedrifter, den stigende gennemsnitsstørrelse på bedrifterne, og måske også ændringen i produktionsstruktur. Sådanne ændringer vil også have en indflydelse på, hvilke bedrifter, der medtages i næste års stikprøve.

Formålet her er ikke fuldt ud at forklare de observerede ændringer og udviklingen over tid, men kun at indikere, at når vi observerer ændringer over tid i den gennemsnitlige gældsprocent for *hele* landbrugssektoren, kan det også skyldes strukturændringer, og ikke kun ændringer i gældsprocenten på den enkelte bedrift. Stigningen i landbrugets samlede gældsprocent svarer ikke nødvendigvis til stigningen på den enkelte bedrift.

Hvis vi ser på hvert enkelt år i tabel 1 for sig selv, viser data ændringen i gældsprocenten for en bestemt stikprøve af bedrifter. Dermed kan vi se udviklingen på bedriftniveau ved at læse på tværs i tabellen. Da data er fra repræsentative bedrifter, vil vi referere til ændringen i gældsprocent på tværs af tabellen som *ændringen inden for (gennemsnitlige) bedrifter*. Den følgende diskussion vil primært koncentrere sig om denne udvikling inden for årene.

Det er imidlertid nødvendigt at kommentere den store forskel i gældsprocenten fra

slutningen af år 1980/81 (36,23%) til starten af år 1981/82 (42,27%). Den forskel skyldes uden tvivl en ændring i vurderingsmetoden vedr. værdien af aktiver og gæld. Fra 1981/82 er ejendomsværdien og værdien af gælden baseret på officielle ejendomsvurderinger og skattemæssigt ansatte gældsposter opgjort som kontantværdien. Tidligere var disse værdier estimeret på en indirekte måde, og metodeændringen medførte, hvad SJI kalder en »uventet overgangseffekt« (SJI, 1982). Derfor skal man være forsigtig med at tolke ændringen fra 1980/81 til 1981/82. Imidlertid er ændringen fra ca. 32% til 36% gæld inden for år 1980/81 ikke påvirket af den ændrede beregningsmetode. Som det måske kan ses af tabellen skyldes den store stigning primært, at landmændene dette år optog mange nye lån.

Faldet i gældsprocenten inden for årene 1983/84, 1984/85 og 1985/86 skyldtes primært store ændringer i værdierne af aktiverne (især jord, b_4). Fra og med 1986/87 har ændringer i aktivernes værdi kun påvirket ændringen i gældsprocenten meget lidt, på nær året 1991/92.

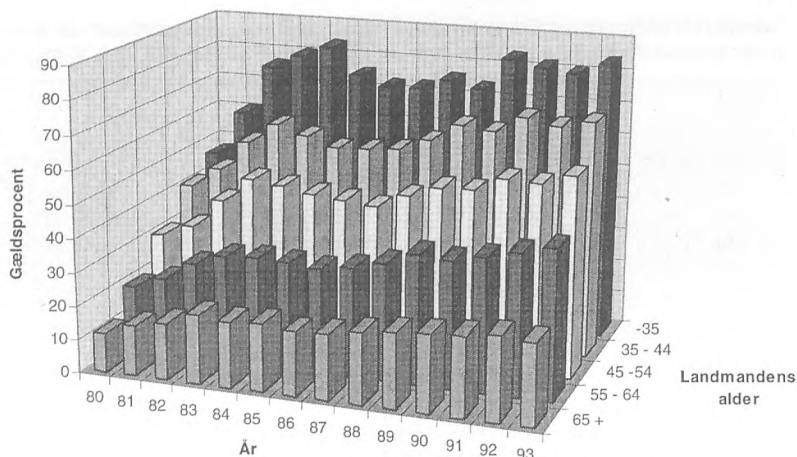
Ændringen i gældens nominelle værdi (b_1 og b_2) har også påvirket gældsprocenten. I Danmark er det meste af gælden baseret på obligationer med lang løbetid og fast rente. Når det generelle renteniveau i samfundet og inflationen ændres, vil værdien af gælden også ændres. Den slags ændringer har påvirket gældsprocenten væsentligt i nogle af årene fra 1982/83 indtil 1988/89. I de seneste år har ændringer i gældens værdi dog ikke påvirket gældsprocenten signifikant.

Afskrivninger (b_3) har påvirket gældsprocenten meget stabilt over hele perioden med omkring 1,5 procent-point hvert år. Også nettoinvesteringer (b_6) og nettolåntagning (b_3) er relativt stabile elementer – i det mindste i sammenligning med de meget skiftende påvirkninger, der stammer fra ændringer i værdien af gæld og aktiver.

Hvis vi adderer tallene fra nettoinvestering ($-b_6$) og nettolåntagning (b_3), får vi en påvirkning i form af den *løbende opsparing*.

Figur 2. Udviklingen i gældsprocenten i dansk landbrug, aldersgrupper og år. Årene refererer til slutningen af det finansielle år, d.v.s. at 1988 svarer til slutningen af året 1987/88. Kilde: SJI, flere år.

Selvom den løbende opsparing ($-b_6 + b_3$) har medført en lavere gældsprocent, med undtagelse af et par år omkring 1986/87, så har opsparingen typisk ikke været stor nok til at betale afskrivningerne, hvilket har medført en stigende gældsprocent.

I bunden af tabel 1 er alle tallene summeret. Disse summer viser den påvirkning på gældsprocenten, som hidrører fra ændringer inden for bedrifterne (for en givet stikprøve af bedrifter). For at tolke disse tal kan vi f.eks. se, at ændringen i aktivernes værdi har medført et *fald* i gældsprocenten på over 18 procent-point ($-18,43\%$). Til gengæld har værdiændringen på gæld medført en *stigning* i gældsprocenten på godt 13 procent-point ($+13,39\%$), således at den samlede effekt af ændringer af aktivernes og gældens værdi har været et fald i gældsprocenten på ca. 5 procent-point.

Hvis vi ser på summen over hele perioden af nettoinvesteringer ($-33,04\%$) og nettolåntagningen ($+21,77\%$), kan vi se, at den løbende opsparing har givet et fald i gældsprocenten på ca. 11 procent-point. Det har imidlertid ikke været nok til at imødegå den stigning i gældsprocenten, der kommer fra afskrivningerne ($+22,30$ procent-point).

Hvis vi adderer alle kolonnesummerne i bunden af figuren, giver det $+5,43$ procent-point som resultat. Dette tal er den akkumulerede stigning i gældsprocenten *inden for*

(den gennemsnitlige) bedrift fra 1980 til 1995. Med andre ord har den gennemsnitlige landmand »kun« følt en total stigning i gældsprocenten på godt 5 procent-point i hele perioden. Ifølge statistikkerne er den totale stigning imidlertid på 22,80 procent-point ($55,73-32,93$). Det vil sige, at ud af den totale stigning i gældsprocenten på 22,80 procent-point fra 1980 til 1995, er det kun 5,43 procent-point, som skyldes ændringer inden for året på bedriftsniveau. Resten (godt 17 procent-point) skyldes strukturelle ændringer, heriblandt den store forskel i gældsprocenten der er imellem aldersgrupper, og den mulige indflydelse der er fra definitions-skiftet fra 1980/81 til 1981/82, som nævnt ovenfor.³

I tabel 2 og figur 2 er data vedrørende gældsprocenten opdelt i aldersgrupper.

Som det ses er gældsprocenten steget for alle grupper. Imidlertid har især den unge aldersgruppe på 35 år og derunder haft en høj og stabil gældsprocent på omkring 80%

3 Hvis vi i stedet ser på udviklingen fra 1981/82 (i stedet for 1980/81), får vi en total ændring på $55,73-42,27 = 13,46$ procent-point. Summen på tværs af tabellen giver i så fald en stigning på 2,13 procent-point i gældsprocenten inden for bedrifterne.

Tabel 2. Udviklingen i gældsprocenten i dansk landbrug, aldersgrupper og år. Årene refererer til slutningen af det finansielle år, d.v.s. at 1988 svarer til slutningen af året 1987/88. Kilde: SJI, flere år.

Alder/ år	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93
-35	46,6	60,7	76,2	80,2	83,7	75,6	72,5	72,7	75,9	83,8	83,6	81,7	80,4	84,0
35-44	40,9	46,8	56,2	62,6	59,9	56,9	57,3	58,2	61,6	66,8	65,8	70,6	68,9	70,8
45-54	30,3	34,0	42,8	50,3	49,0	47,5	46,6	45,5	49,6	52,9	53,1	57,0	56,7	59,6
55-64	19,7	23,2	28,6	31,9	32,6	32,4	31,4	32,8	35,1	38,8	38,0	40,0	42,2	44,6
65+	11,5	14,9	16,9	20,4	19,6	20,3	19,1	19,4	21,0	22,2	22,9	23,6	25,0	24,2

helt tilbage fra 1982/83. Det er klart af tabellen, at de unge landmænd etablerer sig med en høj gældsprocent, og reducerer gælden efterhånden som de bliver ældre.

Udviklingen i gældsprocenten inden for bedrifterne kan yderligere illustreres ved brug af data fra tabel 2. Hvis vi – ganske vist meget simpelt – antager, at bedrifterne i aldersgruppen 45-54 år i 1993 er de samme som bedrifterne i aldersgruppen 35-44 år var i 1983, kan vi se at gældsprocenten inden for disse bedrifter er faldet fra 62,6% i 1983 til 59,6% i 1993. En lignende sammenligning for andre aldersgrupper viser, at på trods af en væsentlig stigning i gældsprocenten for hele landbrugssektoren fra 1982/83 til 1992/93, så har der været et fald i gældsprocenten, hvis vi ser på den enkelte bedrift. Hvis vi imidlertid sammenligner 1980/81 med 1990/91 kan vi se, at gældsprocenten er steget, selv på bedriftsniveau.

Selv om det er en grov metode at benytte, når man skal beskrive udviklingen over tid inden for bedrifter, så giver det en god indikation af, at udviklingen inden for bedrifterne godt kan være væsentlig anderledes end udviklingen for hele landbrugssektoren.

Den finansielle situation kan yderligere illustreres med de data fra Landbrugsministeriet, der er vist i tabel 3. Disse data viser gældsprocenten for yngre landmænd, som har fået YJ-lån, da de startede som selvstændige.

Gældsprocenten er bemærkelsesværdig konstant over tiden, selv om der har været en ændring i kravet til jordbrugerne i løbet af perioden. (Fra 1991 skulle landmændene have mindst 20% i egenkapital inkl. de statsstøttede lån.) Den gennemsnitlige gældsprocent for disse yngre landmænd, som fik YJ-lån, har i hele perioden været omkring en 80 til 85%. Det vil sige, at der igennem

Tabel 3. Gældsprocenten for yngre danske jordbrugere ved etablering. Udtræk af jordbrugere som modtog YJ-lån ved etablering fra 1985 til 1993. Kilde: Landbrugsministeriet (Jordbrugsdirektoratet). Totalt antal heltidsbedrifter handlet er data fra Landbrugs og Fiskeriministeriet, 1994 p. 23. Tallet er estimeret ved at tage antallet af heltidsbedrifter/30 (som er den gennemsnitlige omsætningshastighed).

År	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Antal bedrifter i undersøgelsen	440	772	589	512	490	507	417	388	58
Totalt antal heltidsbedrifter handlet (estimeret)	1500	1416	1386	1338	1249	1221	1175	1131	1104
Gældsprocent	82,1	83,1	82,5	82,8	83,6	80,5	81,6	80,5	82,9

perioden ikke har været nogen tendens til, at landmænd etablerer sig med hverken mere eller mindre gæld end tidligere.

Konklusion på udviklingen i dansk landbrug

Den store stigning i gældsprocenten i dansk landbrug fra 1980 til 1995 skyldes en række forskellige faktorer. Disse faktorer kan henføres dels til udviklingen inden for bedrifter, og dels til den strukturelle udvikling inden for sektoren.

Af den totale stigning i gældsprocenten på omkring 23 procent-point, skyldes kun 5-6 procent-point udviklingen inden for bedrifterne. Stigningen inden for bedrifterne skyldes manglende opsparing, idet ændringer i aktivernes og gældens værdi set over hele perioden ikke har øget gældsprocenten, tværtimod.

Den resterende stigning i gældsprocenten på godt 17 procent-point skyldes en kombination af strukturudvikling, og den kendsgerning, at unge landmænd etablerer sig med en meget høj gældsprocent på omkring 80-85%. Når antallet af bedrifter falder, og størrelsen af bedrifterne stiger, medfører det, at gældsprocenten for hele sektoren også stiger. En del af stigningen skyldes en ændring i definitionen af data i 1981. Af den totale stigning på godt 13 procent-point fra 1981/82 (efter ændringen i definitionen) er det kun omkring 2 procent-point der hidrører fra ændringer inden for bedrifterne, og de resterende 11 procent-point skyldes strukturændringer.

Den væsentligste forklaring på den store stigning i gældsprocenten i dansk landbrug er derfor strukturudviklingen, sammenholdt med den kendsgerning, at unge landmænd siden begyndelsen af firserne har etableret sig med en meget høj gældsprocent.

Sammenligning med andre EU lande

Det er altid vanskeligt at lave relevante sammenligninger imellem lande. Forudsætningerne varierer fra det ene land til det andet, og sammenligninger kan give læseren »forkert« information i forhold til forfatterens intentioner, og/eller i forhold til virkeligheden, hvis data fortæller en forkert historie, eller kun halve sandheder. Forskellene kan skyldes simple forskelle i definitioner og/eller beregningsmetoder imellem landene, eller der kan være mere grundlæggende forskelle i landenes struktur og institutioner, som gør en sammenligning vanskelig.

Vel vidende at disse problemer findes, vil vi alligevel vove at sammenligne udviklingen i Danmark med udviklingen i 4 andre europæiske lande. Vi har valgt at se på Frankrig, Tyskland, Storbritannien og Holland, da disse lande geografisk ligger tæt på Danmark, og desuden har en landbrugsstruktur, som kan sammenlignes med den danske. Desuden har de alle været medlemmer af EU i hele perioden.

I princippet er det muligt at få sammenlignelige data om landbruget fra EU's »informationsnet for landøkonomisk bogføring« (på engelsk Farm Accountancy Data Network, FADN). Man skal imidlertid være meget forsigtig med at sammenligne gældsprocenten imellem landene. Baggrunden for dette vil blive forklaret i det følgende.

Gældsprocenten i andre lande

Gældsprocenten i Danmark og de fire andre lande ifølge FADN data kan ses i tabel 4 nedenfor.

Hvis vi sammenligner de danske tal med de tilsvarende tal i tabel 1 (sidste søjle i tabel 1) kan vi se, at de to sæt tal ikke passer sammen. Både niveauet og retningen af ændringer fra et år til det næste er forskellig i de to tabeller.

Der er tre hovedårsager til denne forskel: For det første er definitionen af aktiver og

Tabel 4. Ultimo år gældsprocent i landbruget i %.
Kilde: FADN (flere år). Alle tyske data indeholder kun det tidligere Vesttyskland.

År	DK	NL	D	F	GB
79/80	34,51	28,31	19,78	23,56	7,67
80/81	40,40	33,64	21,56	23,48	9,14
81/82	48,41	33,34	21,87	24,50	10,35
82/83	36,81	33,62	22,76	24,31	11,05
83/84	41,90	33,96	23,22	25,27	11,63
84/85	41,79	33,88	23,24	26,43	12,24
85/86	45,33	33,99	22,89	27,96	13,59
86/87	45,39	33,69	23,14	29,34	13,73
87/88	59,94	33,74	22,78	30,97	13,59
88/89	63,31	34,01	21,64	32,63	13,55
89/90	61,54	32,65	21,03	31,90	13,17
90/91	58,28	32,08	20,48	32,47	12,97
91/92	59,19	34,54	19,14	32,43	13,45
92/93	58,31	35,99	18,65	34,31	12,84
93/94	60,96	36,09	19,21	36,22	13,87

passiver forskellig. Hvor SJI-tallene i tabel 1 er baseret på husholdningsdata, som inkluderer både private og landbrugsaktiver og alle passiver, så er FADNs data i tabel 4 blevet korrigeret, således at kun landbrugsaktiverne er med, og den langsigtede gæld er blevet reduceret forholdsvis. For det andet er gartnerier også indeholdt i FADN tallene, men ikke i SJI tallene i tabel 1. Endelig er den danske definition af ejendomsværdien i FADN tallene blevet ændret i løbet af perioden. I 1982/83 blev definitionen ændret fra det offentlige ejendomsvurderings princip, til genanskaffelsesværdier, hvilket medførte et betydeligt fald i gældsprocenten. I 1987/88 blev princippet ændret til et balancprincip, hvilket medførte en stigning i gældsprocenten. Endelig blev princippet ændret igen i 1990/91, og denne gang tilbage til den offentlige ejendomsvurdering.

På grund af disse definitionsskift er det vanskeligt at lave direkte sammenligninger baseret på data i tabel 4. Det blev derfor besluttet i stedet for at lave en sammenligning, hvor vi brugte de danske tal i tabel 1. For at forbedre sammenligningsgrundlaget er data fra tabel 1 blevet tilpasset, således at kun landbrugsaktiverne er taget med, og den langsigtede gæld er reduceret proportionalt,

når gældsprocenten blev beregnet.⁴ Det medførte en stigning i gældsprocenten på omkring 3-4 procent-point for alle årene i sammenligning med data i tabel 1.

De nye danske data og data fra de andre lande i tabel 4 er vist som en graf i figur 3.

Figuren viser, at både *niveaue*t og *stigningen* i gældsprocenten i Danmark har været større, end i de andre lande i perioden. I både Holland, Tyskland og Storbritannien har gældsprocenten næsten været konstant i hele perioden. Til gengæld har stigningen i Frankrig været af samme relative størrelse som i Danmark, og gældsprocenten i Frankrig er nu på højde med den hollandske.

Analyse af forskellene

Forskellene mellem Danmark og de andre lande omfatter både *niveaue*t af og *udviklingen* i gældsprocenten over tid.

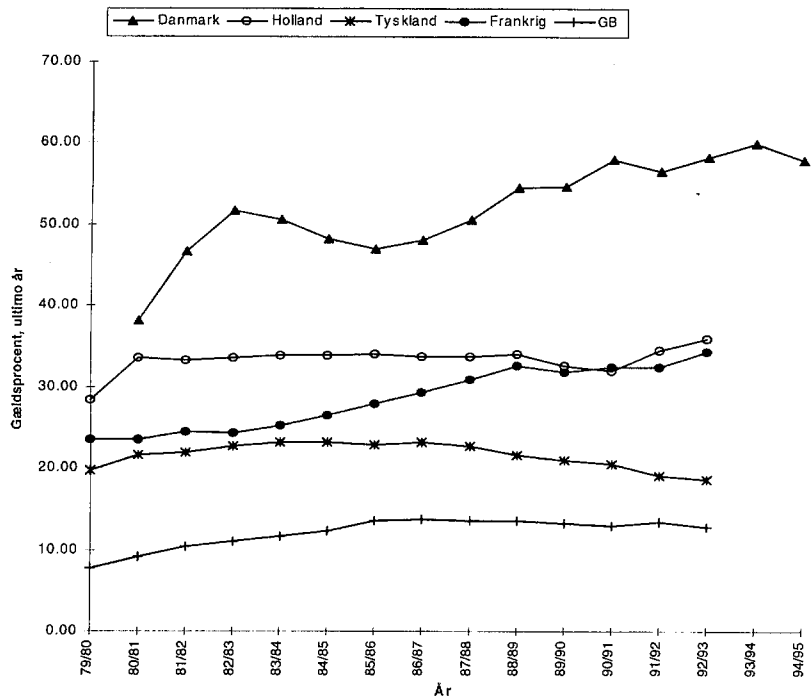
Der er sandsynligvis en række grunde til det højere *niveau* for gældsprocenten i Danmark. Tre af de vigtigste grunde vil blive beskrevet nærmere her.

Den væsentligste årsag er formentlig, at forpagtning (både delforpagtning og helforpagtning) ikke er så udbredt i Danmark, som det er i de andre lande. Når landmændene er forpagtere i stedet for ejere, behøver de ikke at finansiere så store investeringer i land og/eller bygninger, som når det hele er selvejet, som i Danmark.

I Danmark er det kun omkring 15-20% af arealet, som har været forpagtet i perioden. I Tyskland er omkring 1/3 af jorden forpagtet, men andelen har været stigende i perioden. I Holland var omkring 37% af jorden forpagtet i 1985, men andelen har været fal-

4 Værdien af aktiver er reduceret med værdien af egen bolig og værdien af privat bil. Den langsigtede gæld blev reduceret med samme forhold som relationen mellem private og erhvervsmæssige aktiver.

Figur 3. Udviklingen i gældsprocenten i landbruget i Danmark (DK), Holland (NL), Tyskland (D), Frankrig (F) og Storbritannien (GB). Kilde: NL, D, F og GB: FADN (flere år). DK: Tilpassede data fra SJI.

dende, fordi forpagtet jord har en væsentlig lavere værdi end fri jord. Det er en ny udvikling i Holland, hvor andelen af forpagtet land aldrig har været lavere, samtidig med at andelen er stabil eller stigende i nabolandene (Noort, 1993). I Frankrig er omkring halvdelen af jorden forpagtet. Der har været en svag stigning i andelen over de sidste 20 år (Landbrugsministeriet, 1988, p. 170). I Storbritannien var 38% af jorden og 27% af bedrifterne forpagtet i 1987 (ibid., p. 171), men denne andel har været svagt faldende i de seneste år.

En anden væsentlig årsag til den høje danske gældsprocent er de forhold, der vedrører generationsskifte.

I Danmark er det normen, at den unge landmand *køber* bedriften, enten på det fri marked, eller af familien.

Tallene i tabel 6 viser relationen mellem handler på det fri marked, og familiehandler. Kun 25–30% af alle handler er familiehandler, hvilket medfører, at 65–70% af alle bedrifter sælges på det fri marked til markedsprisen.

Selv om prisen er lavere i familiehandel end på det fri marked skal den fulde pris stadig finansieres af fremmedkapital. Hertil skal lægges skatter og arveafgifter, som skal betales, hvis gården arves, eller hvis prisen er så lav, at en gave er involveret.

Den danske tradition, at den unge landmand etablerer sig ved at købe gården, medfører, at der skal optages lån for at kunne finansiere købet. Derfor starter den unge landmand med en høj gældsprocent, typisk på 80–85% (se tabel 3).

Traditionerne for at etablere sig som landmand er anderledes i andre lande. Det vir-

Tabel 5. Andel af landbrugsarealet, som ikke er drevet af ejeren, i %. Kilde: Eurostat Agriculture Statistical Yearbook 1995, tabel 4.2 p. 122.

År	DK	NL	D	F	GB
1983	16,9	39,0	33,2	51,6	42,3
1985	18,0	36,7	34,1	52,6	38,1
1987	18,3	35,5	36,4	53,3	37,4
1989/90	19,1	33,1		56,7	38,4

Tabel 6. Solgte bedrifter i Danmark. Antal bedrifter, og gennemsnitlig pris pr. ha. Kilde: Danmarks Statistik.

	1987		1993	
	Antal	Pris 1000 kr. pr. ha	Antal	Pris 1000 kr. pr. ha.
Frit marked	3.633	58	4.318	50
Familie- handel	1.374	35	1.441	43

ker som om, at det er mere brugt at overtage gården ved arv/glidende generationsskifte. I Holland bliver gården således oftest overtaget efter en periode med partnerskab mellem den unge og den ældre generation, og finansieringen sker lidt efter lidt ved at tage del i den investerede kapital (Ploeg, 1990).

Når bedriften overtages fra forældrene er prisen normalt væsentligt under markedsprisen. Det medfører, at kapitalen overføres til den næste generation ved »undervurdering«, fordi overtagelsesprisen er så meget lavere end markedsværdien (Rabobank, 1993).

»Undervurdering« bruges tilsyneladende også i andre lande for at undgå eller reducere skatter og afgifter i forbindelse med overtagelsen. Generelt ser det også ud som om at skattereglerne i relation til generationsskifte i landbruget er mere favorable i andre lande, end i Danmark (Andersen, 1994).

Forskellen mellem Danmark og de andre lande kan yderligere illustreres ved data fra Cavailhes og Le Hy (1993). Ifølge graf 5 i deres papir var gældsprocenten for landmænd under 30 år i 1987 omkring:

D:	27%
DK:	87%
F:	47%
NL:	41%
GB:	12%

Gældsprocenten for unge landmænd i Danmark i 1987 var næsten dobbelt så høj som i

Frankrig. Det er interessant at notere sig, at i samme år indikerede Aubert og Leon, at mange franske landmænd led af finansielle vanskeligheder (Aubert og Leon, 1987).

Den sidste af de væsentlige årsager til forskellen mellem Danmark og de andre lande i både *niveauet* og *ændringen* i gældsprocenten har at gøre med den finansielle struktur i landbruget.

Finansiering i dansk landbrug sker på markedsvilkår. Det betyder, at landmændene betaler markedsrenten. Dog må der gives offentlig støtte til unge landmænd, når de etablerer sig ifølge EU reglerne (se tabel 3 og Cavailhes og Le Hy, 1993).

I Danmark er finansieringen typisk baseret på langtløbende obligationslån, som udstedes af realkreditinstitutter. Omkring 70% af gælden i dansk landbrug har typisk været sådanne realkreditlån (Landboforeningerne, 1994).

Den mest populære type af disse realkreditlån har været langtløbende konvertible annuitetslån, med en fast rente baseret på salg af obligationer på det frie marked. I 1991 udgjorde denne type obligationer 93% af alle nye obligationsbaserede realkreditlån, mens kun 4% var indexlån. (Landboforeningerne, 1992b).

Langt løbende lån med fast nominel rente medfører en risiko, hvis inflationen ændres. Når inflationen falder, som den gjorde i firserne, stiger værdien af gæld med fast rente. Som det kan ses i tabel 1 har den totale påvirkning i løbet af den undersøgte periode været en stigning i værdien af gælden på mere end 13 procent-point. Det skyldes et fald i inflationen fra omkring 10% i starten af firserne, til omkring 2-3% i starten af halvfemserne.

Disse låntyper er omtrent ukendte i de andre lande. Her sker belåningen oftest med lån med variabel rente og fast hovedstol. Det kan være en af forklaringerne på, at udviklingen i gældsprocenten har været så forskellig i Danmark, sammenlignet med de andre lande.

En anden årsag er forskellen i strukturud-

Tabel 7. Størrelsen af landbrugsbedrifterne i ESE i 1990 ECU. Kilde: »Results in real terms (in 1990 ECU) 1981/82-1991/92 for the 9 type of farming groups«. RI/CC1136, Commission of the European Communities, Analysis of the situation of agricultural holdings.

År	DK	NL	D	F	GB
1983/84	35,5	65,3	31,5	29,3	72,4
1987/88	38,3	66,5	29,1	31,8	70,6
1991/92	39,5	63,8	29,1	36,5	69,2

vikling. Som det er indikeret i kommentarerne til tabel 1 tyder det på at den væsentligste del af stigningen i gældsprocenten i Danmark kommer fra strukturudvikling. Udviklingen i bedrifternes størrelse sammenlignet med de andre lande kan ses i tabel 7.

Den Europæiske Størrelses Enhed (ESE) i tabellen har en anden definition i 1983/84 end i de følgende år.⁵ Hvis vi sammenligner tallene kan vi se, at bedrifterne er vokset mest i størrelse i Danmark og Frankrig, mens størrelsen har været næsten konstant i de andre lande. Hvis vi sammenholder den information med udviklingen i gældsprocenten i perioden (figur 3) kan man se en klar sammenhæng. Frankrig og Danmark er de to lande, som har haft den største stigning i gældsprocenten i perioden. Noget tyder derfor på, at den relativt store stigning i den franske gældsprocent – ligesom i Danmark – til dels kan forklares med strukturudviklingen i sektoren.

5 Data fra 1983/84 er baseret på, at 1 ESE er lig 1100 ECU af 1982 Standard Dækningsbidrag (SDB), mens de følgende år er baseret på, at 1 ESE er lig 1200 ECU af 1984 SDB. Derfor bør data ikke bruges til at beskrive udviklingen internt i de enkelte lande.

Konklusion

Gældsprocenten i dansk landbrug er steget betydeligt i perioden 1980 til 1995. Den væsentligste årsag til dette er strukturudviklingen, sammenholdt med det forhold, at unge landmænd etablerer sig med en gældsprocent på 80–85%. Mindre end halvdelen af stigningen i gældsprocenten kan forklares ved økonomiske dispositioner inden for bedriften. Stigningen i gældsprocenten inden for bedriften skyldes primært manglende løbende opsparring, mens ændringer i værdien af aktiver og passiver totalt set har reduceret gældsprocenten.

Selv om det er vanskeligt at lave en relevant sammenligning til andre lande, er gældsprocenten uden tvivl meget høj i Danmark i sammenligning med andre europæiske lande, som Frankrig, Holland, Tyskland og Storbritannien. Der er en række årsager hertil. Forpagtning er ikke så almindeligt i Danmark, som i de andre lande, og traditionen i forbindelse med generationsskifte er også anderledes i udlandet. I Danmark køber de unge landmænd typisk deres gård på det fri marked. Også finansieringsstrukturen er anderledes i Danmark.

Udviklingen i gældsprocenten siden 1980 har også været anderledes i Danmark end i de andre lande. Mens gældsprocenten er steget i Danmark, har den været næsten konstant i Tyskland, Holland og Storbritannien. Imidlertid er gældsprocenten i Frankrig steget med samme relative størrelse, som i Danmark, og er nu (1993/94) på niveau med den hollandske gældsprocent (ca. 36%). Den stigning kan til dels – som i Danmark – tilskrives strukturudviklingen over perioden.

Litteratur

- Andersen, A. 1994. *Rapport om landbrugets skattemæssige forhold i en række udvalgte lande, Danmark, Tyskland, Storbritannien, Holland, Frankrig*. Arthur Andersen & Co. SC., København.

- Aubert, D. and Leon, Y. 1987. Financial difficulties in French agriculture. *Cahiers d'Economie et sociologie Rurales*, N° 5, Septembre 1987.
- Blogowski, A., Colson, F. et Leon, Y. 1992. Les difficultés financières des agriculteurs européens. *Cahiers d'Economie et sociologie Rurales*, N° 24-25, pp. 41-70.
- Cavailhes, J. and Le Hy, A. 1993. The Economic and Financial Position of Young Farmers and Installation aid Policy in Europe. In *Capital and Finance in West- and East-European Agriculture*. Contributed paper, 32nd EAAE-Seminar, Wageningen Agricultural University, The Netherlands, pp. 157-184.
- De Danske Landboforeninger, 1992a. *Landbrugsbedriftenes kapital- og finansieringsforhold*. Bilag til finansieringskonference 8. September 1992, Køge. Axelborg, København, august 1992.
- De Danske Landboforeninger, 1992b. *Landøkonomisk Oversigt 1992*. København.
- De Danske Landboforeninger, 1994. *Landøkonomisk Oversigt 1994*. København.
- FADN, year – *The Farm Accountancy Data Network – Economic Results of Agricultural Holdings*. Commission of the European Communities.
- Jacobsen, B. H. 1994. *Landmænds økonomiske adfærd*. Rapport nr. 81, Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.
- Landbrugsministeriet, 1988. Struktur og ejerformer, Betænkning nr. 1152, delrapport 2 Landbrugsministeriet, København.
- Landbrugsministeriet, 1989. *Landbrugets finansiering – realkredit og etablering*. Betænkning nr. 1186, delrapport 3, Landbrugsministeriet, København.
- Landbrugs- og Fiskeriministeriet, 1994. *Rapport fra arbejdsgruppen vedrørende yngre jordbrugere ordningen*.
- Levy, H. and Sarnat, M. 1990. *Capital investment and Financial decisions*. 4th ed., Prentice Hall International Ltd., London.
- Markowitz, H. M. 1952. Portfolio Selection. *Journal of Finance*. March 1952.
- Noort, P. v. den 1993. Reform of the Farm Tenancy System – The European Scene. In *Capital and Finance in West- and East-European Agriculture*. Contributed paper, 32nd EAAE-seminar, Wageningen Agricultural University, the Netherlands, pp. 299-304.
- Ploeg, B. van der 1990. *Family farming in Denmark and the Netherlands*. Working paper, Agricultural Economics Research Institute, Wageningen, the Netherlands.
- RABOBANK 1993. *The financing of Dutch agriculture and horticulture*. Rabobank, the Netherlands.
- Rasmussen, S. 1991. *Finansiel gearing - med særligt henblik på finansiering i landbruget*. DSR forlag, Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, Danmark.
- Rasmussen, S. 1993. Financial Leverage and Risk in Farm Firms. In: *Capital and Finance in West- and East-European Agriculture*. Contributed paper, 32nd EAAE-seminar, Wageningen Agricultural University, the Netherlands.
- SJI, 1981. *Landbrugsregnskabsstatistik 1980-81*. Jordbrugsøkonomisk Institut, Serie A nr. 65.
- SJI, 1982. *Landbrugsregnskabsstatistik 1981-82*. Jordbrugsøkonomisk Institut, Serie A nr. 66.
- SJI, 1993. *Dansk landbrugs økonomi og fremtidsudsigter*. Statens Jordbrugsøkonomiske Institut. Ikke publiceret papir skrevet til Landbrugs- og Fiskeriministeriet.
- SJI, 1995. *Landbrugsregnskabsstatistik 1993-94*. Jordbrugsøkonomisk Institut, Serie A nr. 78.

Miljøregulering af landbruget

Jesper S. Schou, Cand. agro, HD, Statens Jordbrugs- og Fiskeriøkonomiske Institut

Indledning

Gennem det seneste årti er landbruget blevet et af de erhverv i Danmark, som er pålagt den mest detaljerede miljøregulering. Reguleringen er primært gennemført i form af regelstyring, men på det seneste er der med pesticidafgiften og »Bernstein-rapporten«¹ anbefalinger om at gøre landbrugsstøtten betinget af miljøhensyn opstået en række nye tendenser i retning af økonomisk styring. I denne artikel gives en gennemgang af mål, midler og status for miljøreguleringen over for landbruget, hvorpå de aktuelle tendenser i politikken skitseres.

Mål og reguleringer på miljøområdet

Kvælstof og fosfor

Med henblik på at begrænse kvælstofudvaskningen fra dansk landbrug iværksattes »Vandmiljøplanen« i 1987. Planens målsætning var, at kvælstofudvaskningen skulle halveres med udgangen af 1993 i forhold til 1984-niveauet. Senere blev Vandmiljøplanen fulgt af »Plan for en bæredygtig udvikling i landbruget«, hvor fristen for at opfylde halveringsmålet blev udskudt til årtusindskiftet. Kvælstofpolitikken fokuserer primært på kvælstofudvaskningen fra de dyrkede jorde samt tab fra møddingpladser og lignende, medens andre tabsposter som am-

moniakfordampning kun omtales i begrænset omfang.

De reguleringstiltag, der er gennemført over for landbrugets kvælstofanvendelse, har sigtet på at ændre den enkelte landmands adfærd gennem påbud og forbud, der skal sikre bedre udnyttelse af husdyrgødningen. Tiltagene omfatter krav om lagerkapacitet til husdyrgødning, forbud mod vinterudbringning af husdyrgødning, øget plantedække i vinterperioden (grønne marker) samt krav om harmoni mellem bedrifternes husdyrhold og areal. Senere er der indført krav om udarbejdelse af gødningsregnskaber og indberetning af nøgletalsskemaer samt minimum standarder for udnyttelsen af husdyrgødningen, hvor overtrædelse medfører bødeforlæg. De hidtidige tiltag er således baseret på regelstyring i modsætning til påvirkninger gennem ændringer i incitamentstrukturen ved for eksempel afgifter, omend der med den ny bødepraksis er knyttet et økonomisk incitament til regelstyringen. Foruden tiltagene i Vandmiljøplanen og Plan for et bæredygtigt landbrug blev der i forbindelse med EF-reformens ledsageforanstaltninger bl.a. givet mulighed for at give tilskud ved nedsat anvendelse af kvælstofgødning, hvilket er et eksempel på økonomisk (subsidie-)styring. Omfanget af sidstnævnte ordning androg i 1994 omkring 4.500 ha, hvorfor denne ordning indtil videre højst har betydning i forbindelse med lokale problemer.

Hvad angår landbrugets fosfortab, blev det med Vandmiljøplanen besluttet, at udledningen skulle reduceres med 80%. Midlerne hertil er de samme som for kvælstof.

¹ »Betænkning fra udvalget om natur, miljø og EU's landbrugspolitik«, Landbrugs- og Fiskeriministeriet, januar 1996.

Tabel 1. Den danske afgift på bekæmpelsesmidler.

Afgiftsgruppe	Værdiafgift	Omfattede stofgrupper	Andel af forbrug ¹⁾
Nr. 1	27%	Insekticider	8%
		Kombinerede fungicider og insekticider	–
		Jorddesinfektionsmidler	–
		Midler mod utøj på husdyr	1%
Nr. 2	13%	Herbicider	50%
		Fungicider	28%
		Sygdomsbekæmpende midler	–
		Vækstregulatorer	2%
		Repellanter mod insekter, fugle og pattedyr	–
Nr. 3	3%	Midler mod skadedyr og svamp i træ	4%
		Midler mod algevækst	–
		Midler mod rotter, mus, mv.	1%
		Mikrobielle plantebeskyttelsesmidler	–
		Andre midler	6%

1) Stofgruppens andel af de samlede omkostninger i 1993. En streg »–« markerer en andel under én.
Kilde: Egen tilvirkning efter Lov om afgift af bekæmpelsesmidler af 14. juni 1995.

Pesticider

Med henblik på at reducere miljøeffekterne af landbrugets pesticidanvendelse i Danmark, blev der i 1986 iværksat en handlingsplan til nedsættelse af forbruget af bekæmpelsesmidler – også kaldt Pesticidhandlingsplanen. Målet med planen er, at forbruget af pesticider målt ved mængden af aktiv stof og behandlingshyppigheden² skulle reduceres med 25% inden 1990 og med yderligere 25% inden 1997 i forhold til det gennemsnitlige forbrug i perioden 1981–1985. Således skal pesticidforbruget være halveret inden 1997.

Midlerne til at opnå de ønskede reduktioner var, at der skulle iværksættes en øget forsknings- og rådgivningsindsats med henblik på at mindske miljøeffekterne af pesticidanvendelsen, og i tilknytning hertil blev

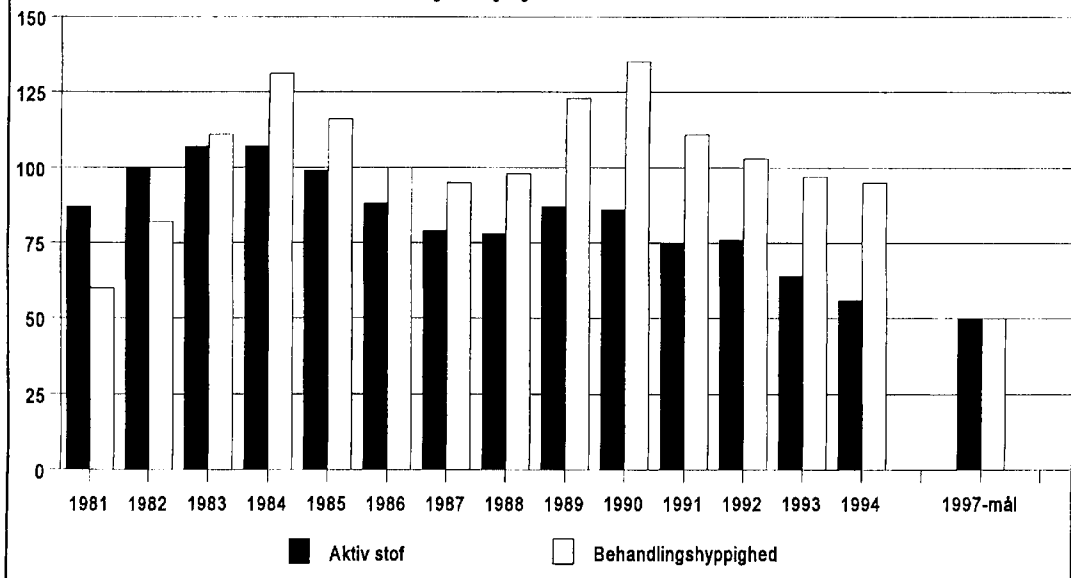
der indført krav om at alle, som anvender pesticider i erhvervsmæssigt øjemed, skal være i besiddelse af sprøjteførebevis. Desuden er der krav om udarbejdelse af sprøjteplaner på de enkelte landbrugsbedrifter, ligesom det blev forbudt at sprøjte på og nær miljøfølsomme arealer som vandløb, søer, strandenge samt nær vandforsyningsanlæg, mv. For at finansiere planen blev der pålagt en afgift på 3% af pesticidernes forbrugsværdi. Derudover blev det ved Bekæmpelsesmiddelloven af 1987 besluttet, at der skulle gennemføres en revurdering af samtlige bekæmpelsesmidler som markedsføres i Danmark, således at der med tilbagevirkende kraft skulle foretages både en humantoksikologisk og en miljøtoksikologisk vurdering af stofferne forud for godkendelse.

Som de seneste tiltag på pesticidområdet er der indført en graderet pesticidafgift (se tabel 1), ligesom der er indført en »forbudsprocedure« overfor bekæmpelsesmidler. Sidstnævnte betyder, at salg af midler, der vurderes at have miljø- eller sundhedsmæssigt uacceptable virkninger, kan forbydes hurtigere.

2 Behandlingshyppigheden defineres som antallet af behandlinger, det dyrkede landbrugsareal kan tildeles et bestemt år givet salget af pesticider, de anbefalede behandlingsnormer, afgrødesammensætningen og størrelsen af det dyrkede areal.

Figur 1. Landbrugets forbrug af pesticider, indeks: gns. 1981-85 = 100

Kilde: Egne beregninger over Danmarks statistik

Opfyldelsen af de fastsatte mål

Kvælstof og fosfor

Der gennemføres ikke en samlet årlig opgørelse af landbrugets kvælstofudvaskning i Danmark. Derimod vurderes udviklingen ud fra målinger på forskellige lokaliteter, og på baggrund af disse vurderes kvælstofudvaskningens niveau. På trods af, at flere forhold peger i retning af, at kvælstofudvaskningen fra landbruget burde være reduceret de seneste år, bl.a. som følge af EF-reformens braklægningskrav, vintergrønne marker og et fald i handelsgødningsforbruget på ca. 20% i forhold til starten af 80'erne, har disse målinger kun givet anledning til at vurdere, at der er sket et fald i udvaskningen på mellem 5 og 10%, jf. Miljøstyrelsen³. Halveringsmålsætningen er således langt fra realiseret, omend det må forventes, at effekterne af de gennemførte tiltag først fuldt vil slå

igennem i løbet af en årrække, som følge af klimatisk betingede variationer i udvaskningen og tidsperioden for at den nye gødningsplanlægning vinder indpas i landbruget og får effekt på miljøpåvirkningerne.

Ligesom for kvælstof er landbrugets årlige forbrug af fosfor i handelsgødning reduceret markant med over 50% i forhold til starten af 80'erne. Dette må særligt tilskrives en bedre udnyttelse af fosfor i husdyrgødningen, samt en øget viden om fosforgødsning i planteproduktionen. På trods af det markante fald i forbruget, er det næppe nok til at opnå den ønskede reduktion, og der har da også været tegn på fortsatte problemer med fosforeutrofiering af danske fjorde i de seneste år.

Pesticider

I figur 1 er vist et indeks for udviklingen i landbrugets forbrug af pesticider målt ved henholdsvis mængden af aktiv stof og behandlingshyppigheden.

Ses der på forbruget målt ved mængden

³ Vandmiljø-95, redegørelse fra Miljøstyrelsen, nr. 3, 1996

af aktiv stof, er dette nu på et noget lavere niveau end det var i starten af 1980'erne. Således var forbruget af aktivt stof i 1990, som var skæringsåret for den første 25-% reduktion, reduceret med 20% i forhold til niveauet i midten af 1980'erne, medens det i 1994 lå på et niveau godt 45% under forbruget i basisperioden – dvs. ganske tæt på målsætningen for 1997.

Behandlingshyppigheden har grundlæggende fulgt udviklingen i forbruget af aktivt stof, men som følge af, at der er sket en stigning i effektiviteten af de aktive stoffer, er den fortsat på samme niveau som i 1981–85. Således øgedes behandlingshyppigheden med godt 30% fra starten af 1980'erne og frem til 1990, medens niveauet i 1994 ligger ca. 10% under gennemsnittet for 1981–85.

Den nyeste opgørelse af salget af pesticider i 1995 fra Dansk Agrokemisk Forening viser, at der er sket en stigning i salget af pesticider i forhold til 1994. Dette kan dog ikke oversættes til en stigning i forbruget, idet vedtagelsen af pesticidafgiften i foråret 1995, formodentlig har ført til et øget opkøb af pesticider («hamstring») frem til afgiftens ikrafttrædelse 1. januar 1996. En lignende hamstring sås også i slutningen af 1980'erne i forbindelse med vedtagelsen af de skærpede godkendelsesregler. Der er således ikke umiddelbar grund til at formode, at det øgede køb af pesticider giver anledning til et tilsvarende øget forbrug på de dyrkede arealer.

Tendenser i miljøpolitikken

Den hidtidige udvikling viser således, at der stadig er et stykke vej før landbruget opfylder kravene i miljøhandlingsplanerne, hvilket særligt er tilfældet for behandlingshyppigheden og kvælstofudvaskningen. Samtidig er der et begyndende ønske om også at inddrage øgede hensyn til natur- og landskabskvalitet i miljøpolitikken. På pesticidområdet har dette allerede medført en øget

miljøpolitisk stramning i form af den indførte pesticidafgift og forbudsprocedure, ligesom det er besluttet at stramme de nuværende regler om fastsættelse af kvælstofbehovet i gødningsregnskaberne, for derved at få en bedre håndhævelse af standarderne for udnyttelse af husdyrgødning. Desuden debatteres det løbende, om der skal gennemføres nye tiltag i form af en kvælstofafgift. Et eksempel herpå kunne være en afgift, der er baseret på den enkelte bedrifts totale kvælstofinput (N i foder og handelsgødning) eller en afgift baseret på bedriftens beregnede kvælstof-tab. Fælles for disse økonomiske reguleringsmidler er, at de i højere grad end eksempelvis en simpel handelsgødningsafgift afspejler den enkeltes generelle produktionsadfærd, som er bestemmende for den afledte miljøbelastning; Samtidigt anses de dog også for at være administrative besværlige at gennemføre.

Ligesom for kvælstof er det på grund af de fortsatte forureningsproblemer med fosfor tænkeligt, at der gennemføres yderligere regulering på dette område. Her er det væsentligt at bemærke, at fosforforurening adskiller sig væsentligt fra både belastningen med pesticider og kvælstof, idet der her i langt højere grad er tale om, at fosfor tabes til søer, vandløb og fjorde som følge af erosion. Derfor må det forventes, at regulering over for fosfortabet fra landbruget dels bliver rettet mod lokale områder eller zoner og dels sker ved etablering af eksempelvis dyrkningsfri græsbeholdninger eller genopretning af ekstensive græsningsoverdrev. Herved kan en række natur- og landskabsmæssige ønsker ligeledes tilgodeses.

I forbindelse med miljøpolitiske tiltag, som de ovenfor nævnte vedrørende fosfor, er det interessant at omtale, at der for nyligt i »Bernstein-rapporten« er rejst forslag om, at der fremover arbejdes i retning af miljøbetingslandbrugsstøtte – også kaldet »Cross-Compliance«. Her gøres udbetalingen af landbrugsstøtten – eller dele af denne – afhængig af, at den enkelte landbrugsbedrift opfylder en række miljøstandarder,

eller at der arbejdes med miljøvenlige produktionsmetoder.

En sådan miljøbetinget landbrugsstøtte har den oplagte fordel – set fra et miljøpolitisk synspunkt – at de betydelige budgetmidler i EU's landbrugspolitik delvis kanaliseres over til miljøpolitikken, og der herved åbnes mulighed for i højere grad at føre subsidiebaseret miljøregulering. Fra et landbrugspolitik synspunkt må det konstateres, at miljøbetinget landbrugsstøtte uvægerligt vil føre til en svækkelse af mulighederne for at forfølge den oprindelige indkomstmålsætning i landbrugspolitikken. Men samtidigt åbnes der også mulighed for at gøre landbrugsstøtten mere legitim, idet der kræves en modydelse i form af miljøvenlig landbrugsproduktion, hvilket kan vise sig at være en nødvendig image-forbedring, efter at landbrugsstøtten med EF-reformen er omgalt fra »usynlig« prisstøtte til skattefinansieret hektar- og dyrestøtte. Ligeledes kan en sådan ændring af fokus i landbrugspolitikken også stille EU's landbrugsordninger i en bedre startsituation frem for kommende forhandlinger i WTO regi.

Som en mindre radikal ændring i anvendelsen af landbrugspolitikens midler er det også foreslået, at bygge videre på de ekssi-

sterende ideer fra ledsageforanstaltningerne. Her er der mulighed for at give landbrugsbedrifter subsidier mod en øget miljøindsats, og som et nyt element anbefales det tillige, at tilskudssatserne tilpasses efter lokale forhold for at sikre tilslutning til ordningerne og derved øge miljøeffekten. Endvidere bliver administrationen af disse ordninger lagt ud til de lokale myndigheder (amterne), der allerede nu har en stor del af miljøtilsyns- og planlægningspligten.

Miljøreguleringen over for landbruget tyder på at være på vej ind i en ny fase. Hvor politikken i 1980'erne baserede sig på meget generelle målsætninger og reguleringstiltag, som virkede gennem regelstyring, synes der her midt i 1990'erne at være en tendens til, at reguleringen i højere grad baseres på økonomiske – incitamentskabende – reguleringsmekanismer i form af afgifter, subsidier og bøder baseret på den enkeltes aktiviteter. Dette peger også i retning af, at de lokalt bestemte og bedriftsspecifikke forhold søges afspejlet i reguleringsgrundlaget for derigennem at sikre en bedre miljøeffekt, men også, at en del af miljøpolitikken i højere grad kommer til at kræve accept fra EU, i det omfang den baseres på fælles EU-midler.

Landbrugsårbog 1996

der er »nøglen til dansk jordbrug«, er udkommet og koster kr. 300,00 inkl. moms, ekskl. forsendelse

Landbrugsårbogen kan bestilles på nedenstående adresse, men du kan også vælge at blive medlem af Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab og få bogen uden beregning.

Som medlem modtager du bl.a.:

- Landbrugsårbogen, »Nøglen til dansk jordbrug«, der indeholder aktuelle kontaktoplysninger vedrørende landbrugets organisationer, virksomheder og personer med tilknytning til landbrugserhvervet.
- Tidsskrift for landøkonomi, der udgives fire gange årligt, og som udover medlemsinformationer bringer erhvervspolitisk-, faglig- og forretningsmæssig information.
- Samt selskabets lommekalender.

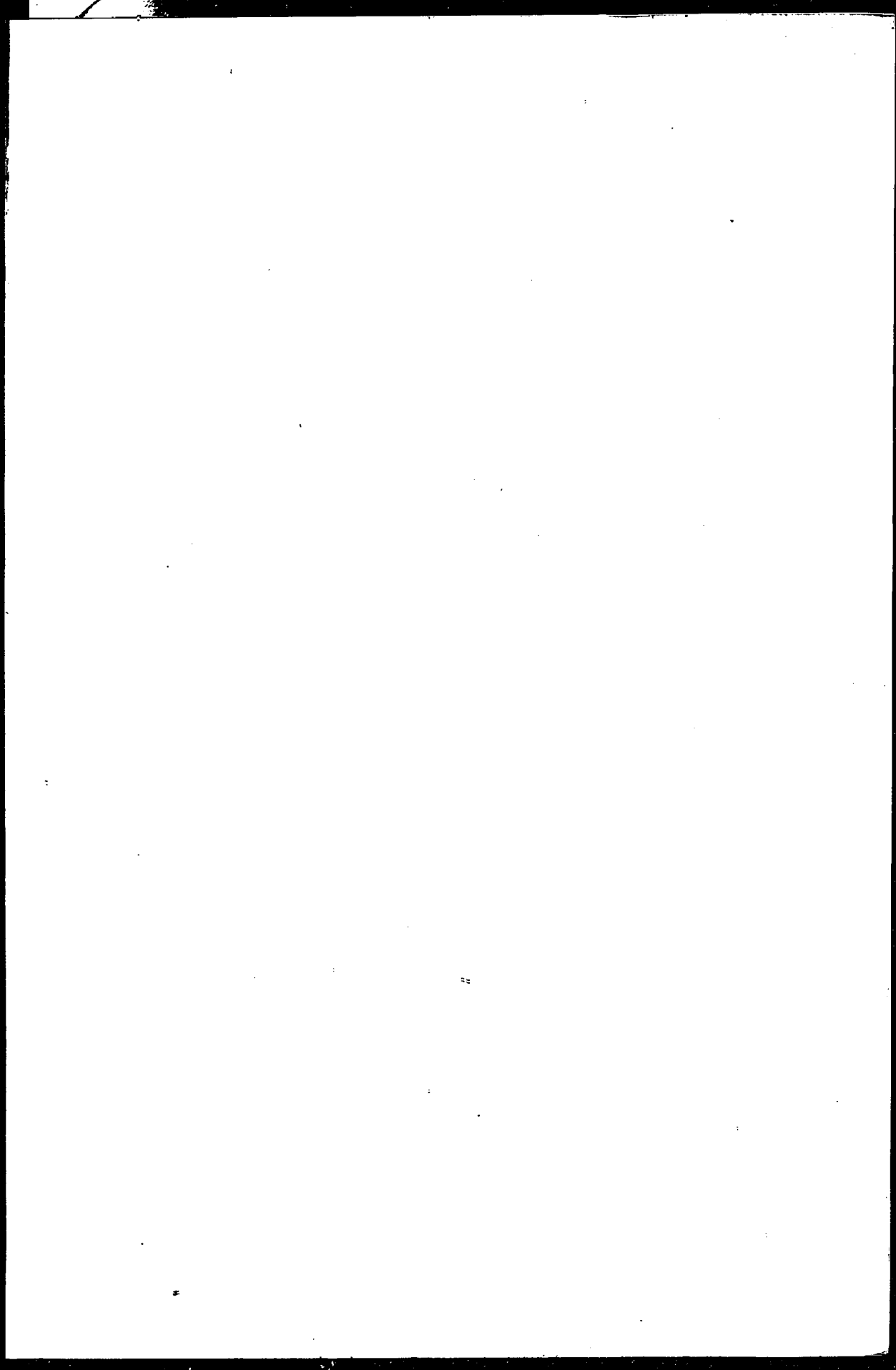
Selskabet arrangerer ekskursioner, uddannelsesarrangementer og forskellig mødevirksomhed, hvor man som medlem opnår reduktion i deltagerprisen.

Som medlem kan optages enkeltpersoner, virksomheder eller institutioner. Personligt medlemskab koster årligt kr. 350,00. Virksomhedsmedlemskab koster kr. 575,00.

Ønsker du at købe Landbrugsårbog 1996 eller tegne et medlemskab så kontakt:

Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab

Mariendalsvej 27, 2., 2000 Frederiksberg
Telefon 38 88 66 88 – Telefax 38 88 66 11

09312 000 302409 000
KARSTEN KYED
SNØBEGÅRDSVEJ 48
2820 GENTOFTE

Kreative grafiske total løsninger

- Idé og layout
- DtP og prepress
- Skanning i sort/hvid og farve
- CD-ROM brænding
- Bøger
- Tidsskrifter
- Blade
- Brochurer
- Specialtryksager
- Superkorte leveringstider

Vi er med fra start til levering

Indhent tilbud på dine grafiske produkter hos

**Knud
Graphic
Consult**

MAJORVANGEN 3, NÆSBY
POSTBOKS 80 · 5270 ODENSE N
TELEFON 6618 0711 · TELEFAX 6618 4711